

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparatistiky

Bakalářská práce

Tereza Bruknerová

Reflexe bělohorské doby v české historické próze 19. století

The Reflection of White Mountain time in Czech historical Prose of 19th
century

Praha 2016

Vedoucí práce: PhDr. Václav Vaněk. CSc.

Děkuji panu doktorovi PhDr. Václavu Vaňkovi. CSc. za cenné rady a odborný přístup, v neposlední řadě také za jeho trpělivost a ochotu, s níž vedl mou bakalářskou práci.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 8. srpna 2016

.....
Tereza Bruknerová

Klíčová slova (česky)

Historická próza, národní hnutí, Bílá hora, mýtus, stereotypy, česká společnost, Alois Jirásek

Klíčová slova (anglicky):

Historical prose, National Movement, White Mountain, myth, stereotype, Czech society, Alois Jirásek

Abstrakt (česky)

Tématem bakalářské práce je reflexe bělohorských událostí a života v pobělohorské době v česky psané beletrii 19. století. Na vybraných prozaických dílech (především Jiráskových) bude ukázáno, jak byla v 19. století formující se českou společností vnímána bělohorská bitva a především její důsledky. Pozornost bude věnována zejména tomu, jak se v jednotlivých historických prózách utvářel bělohorský mýtus a s jakými národními a politickými zájmy a ideály, případně s jakými odlišnostmi a preferencemi, jednotliví autoři k bělohorské látce přistupovali.

Abstract (in English):

The theme of the thesis is a reflection of the White Mountain events and life in the time after White Mountain in Czech historical prose of 19th century. On selected prose works (especially proses created by Alois Jirásek) will be shown the way how Czech society perceived the White Mountain battle and its consequences. Attention will be paid to the way how the individual historical prose shaped the myth of White Mountain and what were the national and political interests and ideals or differences and the preferences of the individual authors who approached to the White Mountain theme.

Obsah

1	ÚVOD	7
2	HISTORICKÝ ROMÁN JAKO ŽÁNŘ	9
2.1	OKOLNOSTI VZNIKU.....	9
2.2	KONCEPCE ŽÁNŘU.....	12
3	HISTORICKÁ PRÓZA V 19. STOLETÍ	15
4	BĚLOHORSKÝ MÝTUS V ČESKÉ SPOLEČNOSTI	27
4.1	BĚLOHORSKÁ BITVA A JEJÍ NÁSLEDKY.....	27
4.2	PRVNÍ LITERÁRNÍ REFLEXE BĚLOHORSKÝCH UDÁLOSTÍ.....	29
4.3	FORMOVÁNÍ MÝTU BÍLÉ HORY.....	31
4.4	STEREOTYPY MÝTU VE VZTAHU K HISTORIOGRAFII A LITERATUŘE.....	35
5	BĚLOHORSKÁ TEMATIKA V HISTORICKÉ PRÓZE 19. STOLETÍ	40
5.1	JOSEF SVÁTEK.....	42
5.2	ALOIS JIRÁSEK.....	43
5.2.1	<i>Viktora</i>	44
5.2.2	<i>Skály</i>	46
5.2.3	<i>Temno</i>	50
5.3	ZIKMUND WINTER.....	52
6	ZÁVĚR	55
7	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:	58

1 Úvod

Má bakalářská práce se bude zabývat především literární reflexí událostí souvisejících s bitvou na Bílé hoře, která se odehrála 8. listopadu roku 1620. Hlavní důraz bude kladen na prozaickou tvorbu českých spisovatelů v 19. století a na postoj, který ve svých dílech zaujímal vůči bělohorské a pobělohorské době, jejím aktérům i následkům pro soudobou společnost. Cílem práce bude také upozornit na opakované přijímání stereotypů, spjatých s tzv. bělohorským mýtem, jenž se v průběhu 19. století stal jedním ze základních historických mýtů české společnosti.

Součástí práce je také uvedení do problematiky historického románu, přičemž jsou zohledněny známé metodologické přístupy k danému žánru, přičemž se nejvíce pracuje s pojetím literárního historika Blahoslava Dokoupila. Jsou připomenuty okolnosti vzniku žánru, nezapomíná se na roli, kterou historická próza obecně sehrála v době kulturních a politických hnutí, ani na její vliv na utváření historického vědomí, kterým se zabývá zejména historik Miroslav Hroch, o jehož pojetí českého národního hnutí se práce opírá nejvíce. Kapitola o vývoji české historické prózy v obrysech nastiňuje postupnou změnu v přístupu k zobrazované látce, který býval často ovlivněn aktuální politickou atmosférou, mimo jiné se snaží objasnit vztah mezi minulostí, autorem a jeho přítomností.

Hlavním obsahem práce jsou kapitoly věnující se problematice Bílé hory a jejího obrazu v dílech českých autorů. Pro správné pochopení mýtu jsou připomenuta základní historická fakta včetně obsahu bezprostředních výpovědí o tehdejší době. Koncepce mýtu je opět postavena na odborném přístupu Miroslava Hrocha za přispění interpretace sociologa Miloše Havelky. V daných kapitolách jsem se zaměřila na proces formování mýtu, na jeho typickou symboliku, snažila jsem se své tvrzení podložit literárními doklady, jež svědčí o vytváření a nekritickém přijímání bělohorských stereotypů. Nepostradatelným zdrojem, odkazujícím na konkrétní literární reflexe Bílé hory, byla studie literárního kritika a historika Miloslava Hýska.

Dozajista nutným faktorem k prokázání mýtu jako takového je odhalení jeho klamných a pravdivých povahy, což bylo předmětem zájmu i některých historiků, jejichž stanoviska v kapitole o bělohorských stereotypech předkládám a sleduji vztah mezi jejich erudovaným názorem a tradičním literárním zpracováním.

Na konkrétních prozaických dílech jsou posléze dané stereotypy vyhledávány, pozornost je kladena zejména na ideové stanovisko díla (zda se vůbec projevuje, jakým

způsobem ovlivňuje vyznění díla, jak souvisí s autorovým postojem k dějinám i přítomnosti atd.). Nejsou opomenuty ani oblíbené motivy a symbolika prozaických děl, které bělohorskou dobu zpodobňují. Z autorů historické beletrie jsem se nejvíce zaměřila na Aloise Jiráska - konkrétně na jeho povídku *Viktora* (1874), román *Skály* (1886) a *Temno* (1915). Za účelem vysledovat obraz Bílé hory i v jiných prozaických zpracováních jsem se zaměřila na tvorbu Josefa Svátka a Zikmunda Wintera.

2 Historický román jako žánr

2.1 Okolnosti vzniku

„Kladem dějin je to, že předávají příklad předků, hrdinů a velkých osobností. S úpadkem je třeba bojovat tím způsobem, že se každý sám za sebe pokusí napodobit velké činy předků a kopírovat věčné vzory minulosti.“¹

Fascinace minulostí a jejími hrdiny pomáhala utvářet lidskou civilizaci již od pradávných dob, i přesto, že z počátku šlo převážně o minulost mytologického charakteru – viz hrdinské starověké eposy *Ilias* a *Odyseia* od Homéra, středověké rytířské eposy jako *Píseň o Rolandovi* (z karolínského cyklu *chanson de geste*), *Alexandreis* aj. Faktograficky doložené dějinné události básnicky revidují eposy historické, mezi které patří například dílo Torquatta Tassa *Osvobozený Jeruzalém* (1580).² Za předzvěsti novodobé historické umělecké literatury mohou být považovány také kroniky, zachycující chronologický sled událostí, jejichž svědkem se autor stal, které vyslechl z výpovědí, nebo převzal z lidových pověstí pro vytvoření kompletního narativního vzorce. Tyto události kronikář dále individuálním způsobem podává, hodnotí a komentuje. Kroniky tak představují dílo povahy historiografické, které však může mít i umělecké ambice a nespornou literární hodnotu. Z kronik české provenience lze uvést například *Kosmovu Kroniku českou* (1110-1125), *Zbraslavskou kroniku* (1305-1339), *Dalimilovu kroniku* (1341), *Českou kroniku* (1374) Přibíka Pulkavy z Radetína, zajímavým svědectvím byly rovněž husitské kroniky od Vavřince z Březové nebo Mikuláše „Biskupce“ z Pelhřimova. Velké popularitě se až do 19. století těšila *Kronika česká* Václava Hájka z Libočan (1541) nebo *Poselkyně starých příběhů českých* (první díl 1700, druhý 1800) od Jana Františka Beckovského. Ještě na sklonku 18. století vydal *Novou kroniku českou* František Martin Pelcl (1791-1796). Ze světové produkce je možno připomenout v Čechách hojně čtené překlady latinské *Kroniky trojánské* (1287), jejímž autorem byl Ital Guido de Colonna³, dále kupříkladu *Pravdivé kroniky* (1351-1360) Jeana Le Bela, předchůdce Jeana Froissarta, jenž sepsal o událostech stoleté války monumentální *Kroniky Francie, Anglie a okolních zemí* (1370-

¹ LE GOFF, J.: *Paměť a dějiny*, Praha, Argo 2007, s. 150.

² KARPATSKÝ, D.: *Labyrint literatury*, 4. vyd., Praha, Albatros 2008, s. 125.

³ Tamtéž, s. 250.

1400)⁴. Pro české země byla důležitým dílem *Historie česká* (1458) Anea Silvia Piccolominiho (papež Pius II.), v níž vylíčil vlastní svědectví husitských bojů.

Skutečným převratem v dosavadním myšlení a prvním impulzem ke zrodu historického románu byla Velká francouzská revoluce, započatá v roce 1789, která zpochybnila zákonitost starého feudálního řádu a odstartovala v Evropě 19. století vlnu národního cítění, jež probudila zejména v nesvobodných zemích (slovanské země habsburské monarchie, Řecko aj.) touhu definovat svůj národ jako samostatný subjekt se svými právy a osobitým charakterem vyzdvižením působivé národní minulosti. Silný patriotismus zasáhl i země doposud nesjednocené, jakým bylo například území Německa, a to v největší míře během ohrožení vlasti v době válek s revoluční Francií a Napoleonem. Tendence nahlížet zpátky do historie nebyla nikdy silnější než ve století, v němž se začalo utvářet moderní pojetí národa a bojovat za jeho uskutečnění, kdy bylo opět zapotřebí oprášit staré hrdinské příběhy, poukázat na minulou slávu i utrpení národa a hledat v dějinách vzory, analogie, varování a přísliby lepší budoucnosti. Osvícenský racionalismus byl postupně zatlačen do pozadí romantickým ideálem a kulturní myšlení zcela ovládl historismus.

Teoreticky pojímaný historismus je interpretován jako jeden z filozofických proudů 19. století, ke kterému se obracel zejména Leopold Ranke jako ústřední postava německého historického hnutí (historismus pojímal ve své filozofii například i Georg Wilhelm Friedrich Hegel).⁵ Obecně se dá historismus shrnout jako myšlení o dějinných procesech a jejich významu, přičemž se většinou dochází k názoru, že současnost je výsledkem minulých činů, jejichž hlavním vykonavatelem není vyšší nadpřirozená moc, nýbrž člověk jako ústřední hybatel dějinného pohybu a rozvoje. Prostor k prosazení tohoto stanoviska ponechala historismu již sekularizovaná osvícenská ideologie. Nevyhnutelné vnímání 19. století jako věku dějin vysvětluje historik a teoretik kultury Michel Foucault: „Jelikož je Historie způsobem bytí všeho, co je nám ve zkušenosti dáno, stává se nutnou podmínkou našeho myšlení.“⁶

V praxi se hnutí historismu stalo především hnutím kulturním – již od konce 18. století začala být ve větší míře zřizována muzea a galerie (1793 Grande Galerie v Louvru, 1818 Vlastenecké muzeum v Čechách, 1830 Muzeum národních starožitností

⁴ KARPATSKÝ, D.: *Labyrint literatury*, 4. vyd., Praha, Albatros 2008, s. 148.

⁵ LE GOFF, J.: *Paměť a dějiny*, Praha, Argo 2007, s. 174-176.

⁶ FOUCAULT, M.: *Slova a věci*, Brno, Computer Press 2007, s. 171.

v Berlíně aj.)⁷, za účelem zasvěcení mladé generace do dějinné problematiky se po Francouzské revoluci historie stala předmětem výuky na všech stupních školství, také bylo běžnou záležitostí vydávání historických dokumentů (viz česká reedice Hájkovy kroniky v roce 1819), související i s prvotním zájmem o vědecké zkoumání dějin. Nejnápadněji se ideje historismu promítly ve sféře čistě umělecké – v architektuře se začal prosazovat samostatný umělecký styl, jenž navazoval na předešlé stavební slohy s novou romantickou percepcí a provedením (v novorenesančním stylu bylo kupříkladu postaveno Národní muzeum v Praze, častá byla přestavba šlechtických sídel do novogotické podoby). V pojetí dějin umění se historismus projevuje tendencemi zobrazovat v uměleckých dílech historické náměty, přičemž velkou roli v celém procesu hraje způsob znázornění určité historické tematiky, kontext její interpretace, samotný výběr látky a společenská funkce, kterou má následně dokončené dílo splnit.⁸ Porevoluční pozvolné změny v chápání světa značně vnímali i básníci a spisovatelé, kteří si za přispění romantismu opět začali uvědomovat skrytý potenciál dějin lidstva, který se (nejen) pro ně stal prostředkem k manifestaci vlastního světového názoru, vlastenectví, či dokonce emancipačních snah. V mnohých případech jim historie (nebo alespoň její zajímavé kulisy) posloužila k vytvoření dobrodružné nebo čistě romantické fikce, jež měla čtenáře odlákat od tíživé mnohdy monotónní reality. Hnutí historismu, splývající s romantismem zejména v první polovině 19. století, bylo základním principem k rozvoji novodobých historických žánrů všech druhových forem.

Za zakládající dílo historického románu se považuje román anglického spisovatele Waltera Scotta *Waverley* z roku 1814 (předchůdcem historického románu byl v Anglii během druhé poloviny 18. století román gotický, jehož zásadním komponentem bylo využití gotické architektury k vyobrazení hrůzostrašných a temných výjevů).⁹ Na tvorbu Waltera Scotta dále navazovala většina autorů historické beletrie jako J. F. Cooper, Alessandro Manzoni, Honoré de Balzac, Karel Herloszohn-Herloš, Victor Hugo, Alexandre Dumas st. a mnoho dalších (z řad českých autorů šlo například o Václava Klimenta Klicperu, Karla Hynka Máchu nebo Josefa Svátka).

⁷ LE GOFF, J.: *Paměť a dějiny*, Praha, Argo 2007, s. 101-102.

⁸ VLČEK, T.: *Historické vědomí v českém umění 19. století*, Praha, Ústav teorie a dějin umění ČSAV 1981, s. 27. Sborník přednášek uměnovědné konference Smetanova festivalu Plzeň 1981, pořádaného Městským národním výborem v Plzni ve dnech 26. – 29.2 1981.

⁹ HRBATA, Z., PROCHÁZKA, M.: *Romantismus a romantismy: pojmy, proudy, kontexty*, Praha, Karolinum 2005, s. 216.

2.2 *Koncepce žánru*

Přesné vymezení žánru historického románu nebývá vždy zcela jednoznačné vzhledem k pluralitě žánrových forem, které se mohou vzájemně prolínat nebo alespoň v určitých prvcích shodovat, tudíž je pochopitelné, že se od sebe mohou lišit i jednotlivé badatelské přístupy. Mezi nejznámější z nich patří (v dnešní době již většinou překonaná) stanoviska maďarského literárního kritika a filozofa Györgye Lukácese, shrnutá v monografii *Istoričeskij roman* z roku 1937.¹⁰ Lukács za historický román pokládal každé prozaické dílo, které výstižně zachycuje pravý charakter konkrétních společenských poměrů, za předpokladu, že je román čten s delší časovou distancí.¹¹ Pokud bychom se měli řídit tímto aspektem, byla by za historické romány dnes považována i díla Jane Austenové (*Rozum a cit*), sociální prózy autorů, jakým byl Charles Dickens (například *Oliver Twist*), Honoré de Balzac (*Lesk a bída kurtizán*), Stendhal (*Červený a černý*), aj. I přes skutečnost, že se s podobnými tendencemi můžeme stále v laickém prostředí v mezích setkávat, pokládat tato díla za historická v moderním chápání žánru je nepatřičné, na což příhodně upozornil v roce 1978 historik umění Sáva Šabouk: „...když umělecké tvoření vydá jako svůj plod román současný, nemůže se například během padesáti let tento román změnit v historický. Jako historický může být chápán pouze ten román, který jako historický již vznikl...“.¹² K formující se definici žánru přispěl také Josef Hrabák, jenž vyzdvihl nezbytný aspekt zprostředkovaného historického poznání, nahrazující autorovu osobní životní zkušenost.¹³ Určení (alespoň přibližné) hranice časového odstupu mezi vyobrazovanou dobou a autorem (ne již čtenářem) považoval za nezbytné Blahoslav Dokoupil, jeden z mála českých literárních historiků věnujících se problematice historického románu, a zavedl do praxe román *retrospektivní*, který má být předělem mezi románem historickým a románem z autorovy současnosti. Retrospektivní román popisuje minulost, jež byla stále živě uchovaná v paměti autora nebo jeho současníků, kteří mohli zažívat následky či pokračování procesu, který zpodobněná doba odstartovala. Zcela opačným jevem se v tomto podání stává román historický, pracující s minulostí již uzavřenou, doloženou pouze historickými prameny, kterou dělí od autorovy

¹⁰ LUKÁCS, G.: *Historický román*, 1. vyd. Bratislava, Tatran 1976, 361 s.

¹¹ MOCNÁ, D., PETERKA, J.: *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha, Paseka 2004, s. 239.

¹² *Jednota osobního a společenského*. Literární měsíčník 7, 1978, č. 4, s. 45.

¹³ HRABÁK, J.: *O historické próze včera a dnes*, In: *Úvahy o literatuře*, Praha, Československý spisovatel 1983, s. 122.

přítomnosti minimální časová odluha zhruba šedesáti let, během nichž dochází ke generačním proměnám a citové distanci ve vnímání dané historické doby či události.¹⁴

Propojenost historických fakt a fikce je očividná již z termínu *historický román* – prolínají se zde roviny historiografie a literární narace, svět vědy a svět umění. V dnešní vědecké době mají tyto protichůdné oblasti vymezeny přesné hranice, které se však v historickém románu mísí a jsou na sobě bezpodmínečně závislé. Do uměleckého vyprávění proniká (ať už záměrně, či nikoliv) autorovo pojetí minulosti, většinou ovlivněné určitým dějepisickým diskurzem, zatímco podložené historické skutečnosti podléhají libovolné tvůrčí naraci romanopisce a jeho záměru. Mnozí autoři historické beletrie jsou zároveň erudovanými historiky, platilo to především v 19. století, kdy bylo sepětí historické vědy a krásné literatury velmi silné – šlo například o Waltera Scotta, Henryka Sienkiewicze, Alessandra Manzoniho, Móra Jókai, Aloise Jiráska nebo Zikmunda Wintera.¹⁵ Jejich historické prózy se většinou opíraly o konkrétní historiografický výklad a filozofii národních dějin – z českého prostředí se jako nejvhodnější příklad nabízí návaznost románů Aloise Jiráska na dílo největšího českého dějepisce Františka Palackého *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* (v českém znění 1848-1867), čímž se Jiráskovy umělecky dokonalé historické romány začlenily do Palackého dějepisného diskurzivního rámce a přiblížily jej veřejnosti.¹⁶ Otázka popularizace vědeckých poznatků prostřednictvím historické beletrie nemá vždy zcela kladnou odezvu, ale je třeba si uvědomit, že románová podoba snadněji proniká mezi nejrůznější vrstvy společnosti a skrze příběh a jeho postavy, s nimiž se mohou lidé ztotožnit, může lépe plnit agitační funkci a ve čtenářích probudit velký zájem jak o minulost národa, tak i o současné dění, a tím v dobách národního zápasu získat podporu k prosazení společných cílů.

S ohledem na tradici historiografického poznání byla výstavba historické prózy obvykle podřízena určitému úzu, jehož porušení mohlo hodnotu románu degradovat. Historické věrnosti si nadmíru cenil György Lukács, který z hlediska marxistické estetiky zavrhoval každé dílo, v němž nebyla pravdivě popsána specifika líčené doby a historicky pravděpodobná psychologie postav. Proti tomuto názoru se vyslovil Blahoslav Dokoupil, který si vážil především umělecké hodnoty románu, v němž autor

¹⁴ DOKOUPIL, B.: *Český historický román 1945-1965*, Praha, Československý spisovatel 1987, s. 18.

¹⁵ ČINÁTL, K.: *Dějiny a vyprávění: Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha, Argo 2011, s. 11.

¹⁶ Tamtéž, s. 196.

dokázal evokovat minulost svým vlastním kreativním způsobem bez záměru přizpůsobit charakter postav historickému období (případ Vančurova románu *Markéta Lazarová*).¹⁷ Pro demonstraci svého přesvědčení zavedl Dokoupil místo užívaného pojmu *historická věrnost* termín *historická konkrétnost*, v jehož znění chybí hodnotící aspekt.¹⁸ Aby román dosáhl historické konkrétnosti, měl by být jeho ústřední konflikt čistě historický a postavám nechybět jejich „společensko-historická determinace“. V jiném případě není román vymezen jako *historický* v užším slova smyslu a zůstává označen pouze jako *historizující* – viz většina české prózy ovlivněné romantickým historismem první poloviny 19. století (*Křivoklad* Karla Hynka Máchy, *Věnceslava* Václava Klimenta Klicpery).¹⁹

Přenesení historické situace do románového příběhu spočívalo zejména na principu aktualizace příhodné historické tematiky, která mohla v určitých aspektech rezonovat s děním autorovy současnosti, čímž nabízí pohled na minulé vyústění podobných konfliktů, na jejich aktéry a jiné okolnosti, které mají potenciál stát se klíčem k porozumění přítomné situace. Podle způsobu aktualizace lze vyčlenit trojí dělení románu – jde o *román mimetický* (kdy autor usiluje především o věrné zachycení historické problematiky, případně o umělecky zdařilou dedukci tehdejších poměrů, vychází z dobré znalosti historických pramenů, viz tvorba Waltera Scotta, Aloise Jiráska, Victora Huga aj.), jeho opakem je *román projekční* (v tomto případě se minulost stává zrcadlem odrážejícím stav současnosti včetně naléhavých mravních a ideových otázek, často historie tvoří pouhou kulisu, viz romány Vladimíra Körnera), a posledním typem je historický román *atraktivizační* neboli „*kostýmní*“ (v němž je historie pojímána jako zpestřující prostředí pro dobrodružný děj, viz romány Alexandra Dumase st.).²⁰

¹⁷ Srov. FEUCHTWANGER, L.: *Desdemonin dům*, Praha, Odeon 1968, s. 287.

¹⁸ DOKOUPIL, B.: *Český historický román 1945-1965*, Praha, Československý spisovatel 1987, s. 20-21.

¹⁹ Tamtéž, s. 37.

²⁰ MOCNÁ, D., PETERKA, J.: *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha, Paseka 2004, s. 240.

3 Historická próza v 19. století a její role v národním hnutí

Vznik a rozvoj historické prózy mimo jiné souvisel se vznikem národních vazeb a moderním pojetím národa jako takového. Pod vlivem myšlenek Francouzské revoluce se v Evropě začala vytvářet občanská společnost, která s podporou širokých vrstev obyvatelstva přerostla ve vědomí konkrétní národní identity i s jejími atributy. V české společnosti (podobně jako v německé nebo polské) byla rozhodující vlna národní pospolitosti podnícena především napoleonskými válkami. Vědecké působení české inteligence pozastavila cenzura, zpřísněná rakouským státním aparátem, který protikladně apeloval na bojeschopné občany skrze oficiální vlasteneckou agitaci s důrazem na české dějiny.²¹ Za klíčový předěl, od něhož se začíná pomalu utvářet obecné povědomí o českém národu, však historik Miroslav Hroch považuje až rok 1813, kdy se mělo zcela přirozeně projevit skutečné české vlastenectví při pustošícím přechodu armád českým územím a následujících jednáních všech válečných stran v Praze. Na rozdíl od nuceného rakouského vlastenectví, strhl český patriotismus po roce 1813 i valnou většinu literátů, jejichž díla se vyznačovala silným historickým akcentem. Jejich přičiněním se podle Hrocha zrodil český historismus.²² Objevily se myšlenkové i sociální předpoklady k tomu, aby mohl od dvacátých let efektivně probíhat proces národní agitace napříč celým společenským spektrem, jehož zapojení bylo nezbytným elementem k úspěchu národního hnutí.²³

Před rokem 1813 se historická próza v české literatuře de facto nevyskytovala, ojedinělým příkladem využití historické tematiky v prozaickém útvaru je rytířská povídka o dívčí válce Prokopa Šedivého *České amazonky*, publikovaná v rámci produkce knížek lidového čtení s podtitulem „podle Hájkovy kroniky“ v roce 1792. Mnoho námětů z bájných i „historických“ Hájkových schémat přejímala již od konce 18. století především tvorba divadelní (hry psané pro divadlo Bouda od Václava Tháma – *Vlasta a Šárka*, první česká původní hra *Břetislav a Jitka*, případně od Maxmiliána Štvána – *Oldřich a Božena* nebo *Drahomíra, ovdovělá kněžna česká*). Zásahu na pozvolném šíření historické látky měla také některá básnická díla (v roce 1805 vydal Šebestián Hněvkovský zábavný epos *Děvín*, o rok později sepsal romanci *Oldřich a Božena* Josef Jungmann, v roce 1808 ho následoval Vojtěch Nejedlý s básní *Krásná*

²¹ HROCH, M.: *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*, Praha, Mladá fronta 1999, s. 88.

²² Tamtéž, s. 165-167.

²³ Tamtéž, s. 131.

Božena).²⁴ Absenci prozaické formy na předělu století lze vysvětlit zanevřením klasicismu na románový žánr, který byl obecně pokládán za přesný opak vznešeného vysokého stylu, jímž byla například tragédie, óda nebo epos.²⁵ Pozvolným pronikáním romantických tendencí do literatury v období preromantismu se však měnilo i přijetí epických forem románového a povídkového typu.²⁶

Pokud se budeme držet pojetí Miroslava Hrocha a považovat rok 1813 za zásadní mezník národního hnutí, nyní ještě silněji zaujatého historickou perspektivou, můžeme vysledovat projevy silícího historismu ve všech (nejen) literárních oblastech zejména od dvacátých let 19. století. Přímo z roku 1813 lze tuto aktivitu doložit na vlastenecké činohře *Břetislav První* od Jana Nepomuka Štěpánka a na *Blaníku* Václava Klimenta Klicpery,²⁷ jenž se v roce 1825 pokusil o velké národní historické drama dílem *Soběslav* podobně jako jeho předchůdce Josef Linda ve hře *Jaroslav Šternberg v boji proti Tatarům* z roku 1823.²⁸ Zásadní událostí bylo „objevení“ Rukopisu královedvorského a Rukopisu zelenohorského v roce 1817, které měly posloužit jako důkaz slavné české minulosti, dávné národní svébytnosti a kulturní vyspělosti, jež měla legitimizovat tehdejší národotvorný proces. Dnes již prokázaná falza byla i přes táhlé spory o jejich pravý původ bohatým zdrojem pro umělce, kteří v souladu s nově odstartovanou vlnou historismu tvořili po celé století významná díla historického zaměření napříč všemi uměleckými oblastmi (jenom z první poloviny století lze kromě práce literátů odkázat například na některé sošky bratrů Emanuela a Josefa Maxe, obrazy Josefa Führicha, Františka Tkadlíka nebo Jaroslava Čermáka).²⁹

Josef Linda, podezříváný ze spoluautorství Rukopisů, vydal v roce 1818 preromantickou historizující prózu s názvem *Záře nad pohanstvem*, v níž básnicky a nestranně pojal střet přetrvávajícího pohanství a nastupujícího křesťanství během života svatého Václava a jeho bratra Boleslava, zobrazuje příslušné rituály a tradice obou vyznání, přičemž v závěru přijímá v rámci pokání křesťanství i Boleslav, dosavadní

²⁴ VANĚK, V.: Historická beletrie jako repetitorium národních dějin, In: SABINA, K.: *Osudná kniha: tři prózy z doby reformace* (ed. Petra Hesová), Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2013, s. 336.

²⁵ LEHÁR, J.: *Česká literatura od počátků k dnešku*, 2. vyd., Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2008, s. 151.

²⁶ Tamtéž, s. 177.

²⁷ C. d., 2013, s. 338.

²⁸ ŠTĚPÁNEK, V.: Historická tragédie a historismus v období národního obrození, In: *Historické vědomí v českém umění 19. století* (ed. Tomáš Vlček), Praha, Ústav teorie a dějin umění ČSAV 1981, s. 124-132.

²⁹ RANDÁK, J.: *Dějiny českých zemí*, Praha, Knižní klub 2011, s. 206-207.

zastánce přirozené pohanské nezávislosti. Lindova práce však nebyla čtenářsky přijata, i přesto, že šlo o první slohově výjimečné prozaické dílo s dějinným motivem.

Z tematického zaměření všech dosavadních literárních forem evokujících národní minulost je zřejmé, že od předělu 18. a 19. století byl největší zájem o nejstarší české dějiny, ke kterým se vlastenečtí spisovatelé obraceli ve snaze připomenout české společnosti její ryzí podstatu, svobodného bojovného ducha – tolik vyzdvihovaného pohanskou slovanskou mytologií, případně prostřednictvím příběhů o české vládnoucí dynastii Přemyslovců, jejíž představitelé byli většinou líčeni jako stateční obránci křesťanských zásad. Důraz na slovanské kořeny souvisel také s vizí panslavismu, šířící se již od poloviny 18. století, dále podpořené spojenectvím habsburské monarchie s carským Ruskem během napoleonských válek a především snahou emancipovat se od silného německého vlivu.³⁰

Historická próza se začala v české literatuře soustavně rozvíjet až od konce dvacátých let 19. století, kdy Václav Kliment Klicpera vydal roku 1827 novelu *Točník*, v jejíž předmluvě se zamýšlel nad možností výstavby historického románu dle příkladu světových autorů typu Waltera Scotta nebo J. F. Coopera. Zároveň však zpochybnil možnosti, odvalu a způsobilost tradičního českého autora, který i přes nesmírné bohatství kronikářské látky nemá potřebnou předlohu v základní románové tvorbě.³¹ Klicpera si jako jeden z prvních autorů uvědomil potenciál, který ukrývala doposud přehlížená doba vlády lucemburských králů, a rozšířil tím perspektivu historického narativu. *Točník* je předobrazem romantického uchopení dějinné epochy, přičemž podstatou příběhu zpravidla není specifický historický konflikt, nýbrž individuální charakter a emoce pozoruhodné historické postavy a její role v dějinách. V případě *Točníku* se jednalo o osobní milostný příběh krále Václava IV., jehož rozporuplná povaha se stala lákavým tématem pro spisovatele nastupující romantické generace.³² V roce 1830 vydal Klicpera historickou povídku humorného rázu *Vítek Vítковиč*, o čtyři roky později novelu *Věnceslava*, jejíž děj se odehrává ve 13. století. (Na sklonku svého

³⁰ Srov. KOŘALKA, J.: Pět tendencí moderního národního vývoje v Čechách, In: *Češi v habsburské říši a Evropě 1815–1914*, Praha, Argo 1996, s. 16–82. Srov. RAK, J.: Slovanští pobratimové, In: *Bývalí Čechové: české historické mýty a stereotypy*, Jinočany, H&H 1994, s. 113–129.

³¹ JANÁČKOVÁ, J.: Historický román na rozcestí, In: *Stoletou alejí: o české próze minulého věku*, Praha, Československý spisovatel 1985, s. 235–236.

³² VANĚK, V.: Historická beletrie jako repetitorium národních dějin, In: SABINA, K.: *Osudná kniha: tři prózy z doby reformace* (ed. Petra Hesová), Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2013, s. 338.

života v druhé polovině padesátých let uzavřel svou historickou tvorbu povídkami *Příchod Karla IV. do Čech* a *Král Jan Slepý*.)

Vlastenci romantického cítění našli v historismu eventuální cestu k úniku před realitou, v níž balancovali mezi vlastním nazíráním světa a názorem, který od nich očekávala společnost. Minulost pro ně představovala prostor, do něhož mohli přenášet své ideály i zmařené naděje, a současně tímto způsobem vyjádřit zaujímané stanovisko vůči národnímu hnutí. V próze romantického historismu nebyl obvykle kladen největší důraz na historickou faktografickou konkrétnost, nýbrž na patřičnou evokaci duchovní (citové) atmosféry ličené doby. Autoři často pracovali s tajemnými legendami a lidovými pověstmi, přičemž opomenutí historické skutečnosti mnohdy vynahradili zdařilou uměleckou konkrétností literárního obrazu.³³

Napodobit styl románů Waltera Scotta se po Klicperovi snažil i největší český romantický básník Karel Hynek Mácha, jehož historizující prózu tvoří především zlomky, napsané mezi lety 1834-1836. Nejucelenější Máchovou historizující povídkou je *Křivoklad*, v němž byl král Václava IV. stylizován do role romantického rozervance stejně jako legendární postava jeho kata, který na závěr příběhu odhaluje tajemství svého původu – je nelegitimním vnukem krále Václava III. z rodu Přemyslovců, jehož vymření je v Máchově pojetí chápáno tragicky jako doba nejisté budoucnosti českého státu, jehož někdejší sláva se zdála být ztracena. Mezi další Máchovy historizující fragmenty patří například *Návrat* nebo *Kláster sázavský*.³⁴

Významnou osobností společenského života třicátých a čtyřicátých let a tvůrcem nejenom historických dramát a prózy byl Josef Kajetán Tyl, jehož první historizující povídka *Statný Beneda aneb Založení kláštera vyšehradského* vyšla roku 1830, další o čtyři roky později pod názvem *Svatba na Sioně*, v níž se autor jako jeden z prvních nechal zcela ojedinele inspirovat atmosférou husitské epochy.³⁵ V roce 1835 publikoval povídku *Čech a Lech*, vracející se až do mýtické doby praotce Čecha. Důležitost souladu mravní cti a vlastenectví Tyl výchovně demonstruje roku 1839 v próze *Ruthardova*, v níž líčí romantický příběh na pozadí konfliktu mezi českým králem

³³ HRBATA, Z., PROCHÁZKA, M.: *Romantismus a romantismy: pojmy, proudy, kontexty*, Praha, Karolinum 2005, s. 231.

³⁴ Srov. HRBATA, Z., PROCHÁZKA, M., CHARYPAR, M.: *Historické zlomky*. In: Karel Hynek Mácha. *Prózy*. Komentář. Praha: NLN, 2008, s. 417.

³⁵ VANĚK, V.: *Historická beletrie jako repetitorium národních dějin*, In: SABINA, K., *Osudná kniha: tři prózy z doby reformace* (ed. Petra Hesová), Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2013, s. 337-339.

Václavem II. a římským králem Albrechtem Habsburským o Kutnou Horu a její stříbrné doly. S podobným přístupem zacházel autor i při výstavbě novely *Dekret kutnohorský* z roku 1841. Milostná zápletka opět vyplňuje historicky neobjektivní rámec, který je definován česko-německým zápasem na pražské univerzitě. V příběhu vystupuje rovněž literáty oblíbená postava Václava IV., jenž je zde romanticky zpodobněn jako král lidu, dávající přednost českému národu před Němci, jejichž charakteristika je v Tylově podání značně tendenční a srovnatelná s většinovým názorem politicky angažovaných Čechů autorovy současnosti.³⁶ Sentimentálního akcentu vlasteneckých próz se Tyl do jisté míry zbavil v historických dramatech, vzniklých kolem revolučního roku 1848 – např. *Kutnohorští havíři*, *Jan Hus*, *Krvavé křtiny čili Drahomíra a její synové*, *Žižka z Trocnova a bitva u Sudoměře*.

Často přehlíženým vlasteneckým spisovatelem byl katolický kněz Jan Jindřich Marek, publikující pod pseudonymem Jan z Hvězdy, jenž už v rozmezí let 1824-1828 sepsal dvě historizující povídky *Radomíra* a *Čechové v Prusích*. Popularitě se Marek těšil zejména ve čtyřicátých letech, kdy vydal prózu *Jarohněv z Hrádku*, odehrávající se za husitské vlády Jiřího z Poděbrad, a povídku *Mastičkář*, která byla inspirována staročeským dílem stejného názvu a jejíž děj byl zasazen do nejisté doby po vymření Přemyslovců a krátké vlády Jindřicha Korutanského. Tvorba Jana z Hvězdy zahrnovala četné pitoreskní motivy nahodilosti a postupně se odhalujících záhad.³⁷

V mezidobí let 1841-1868 byl nejproduktivnějším autorem historické prózy Prokop Chocholoušek, neustále sledovaný rakouskými úřady a policií kvůli spoluúčasti na propagaci revoluce roku 1848 a především za působení v radikálně orientovaných (později zakázaných) novinách *Pražský večerní tisk*. K policejní perzekuci přispěla také jeho tvorba, v níž kladl důraz na sociální rovnost a bratrství, občanskou svobodu a boj za její uskutečnění, upozorňoval na hodnoty, které v české společnosti postrádal. Chocholouškovo dílo je převážně založeno na námětech z českých dějin – v roce 1843 vydal ve třech dílech „historický román“ *Templáři v Čechách*, později pověst z doby Přemysla Otakara II. *Palcěřík*, do té doby sporadicky vyobrazovaný začátek 17. století znázornil v próze *Pan Šimon z Vrchotic* a povídkou *Hrad*, publikované až roku 1860, v revolučním roce symbolicky vyšla jeho novela *Křižáci*, líčící boj husitů s nepřáteli

³⁶ ČINÁTL, K.: Historická imaginace: Josef Kajetán Tyl, In: *Dějiny a vyprávění:*

Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa, Praha, Argo 2011, s. 233-236.

³⁷ VALENTOVÁ, M.: *Staročeský mastičkář v próze Jana Jindřicha Marka*. 2013, Plzeň. Diplomová práce. Západočeská univerzita – Pedagogická fakulta - Katedra českého jazyka a literatury.

národa. Chocholoušek nepřestal s literární činností ani v padesátých letech během bachovského absolutismu, o čemž svědčí povídky *Jan Paclér*, *Dcera Otakarova* a poslední tři z roku 1855 *Námluvy Oldřichovy*, *Přivítan*, *kmet staropražský* a *Dvě královny*. V roce 1868, čtyři roky po autorově smrti, byla ještě vydána povídka z 12. století *Soběslav*. Chocholoušek obohatil českou historickou prózu také svými povídkami inspirovanými jihoslovanskou kulturou, s níž se seznámil při cestování po Balkáně, a které zařadil v roce 1862 do trojdílného cyklu *Jih* – stěžejním příběhem se zdá být *Pole Kosovo*, zachycující slavnou bitvu z roku 1389 mezi Srby a Osmany, mezi svobodnými Slovy a tureckými utiskovateli. Chocholoušek byl rovněž pozorný vůči minulému dění na světové scéně, důkazem může být novela *Vanda* ze 7. století polských dějin, *Travič* o španělských událostech první poloviny 19. století nebo *Odplata* z období osvobozeneckých bojů Mexika za nezávislost na bourbonském Španělsku v letech 1810-1820.³⁸ Ačkoliv je mnohdy samotná umělecká hodnota jeho děl podhodnocena, faktem zůstává, že Chocholoušek vytvořil takovou historickou prózu, na níž lze i přes její romantický nádech velmi dobře rozpoznat ideologické sepětí literatury a politiky, uplatňované prostřednictvím nejrůznějších analogií, prohlášení a výzev platných nejen pro minulé časy. Jako jeden z prvních se snažil postihnout hlavní dějinný příběh se zohledněním společenských procesů a struktur místo pouhého využití dobového koloritu (podobná tendence u Tyla v *Rozině Ruthardově* nebo *Mastičkáři Jana z Hvězdy*).³⁹ Rozšíření spektra historické prózy o tematiku ze světových dějin je možno považovat za další přínos Chocholouškovy tvorby.

Ve stejné době, v níž publikoval Prokop Chocholoušek, sepsal svá historizující díla Karel Sabina. Také on měl problémy s rakouskými úřady a jeho první dva literární počiny z této oblasti z roku 1844 (povídka *Čech* a „román“ *Husité*) byly zamítnuty cenzurou. Z plánovaných *Husitů* nakonec vyšel pouze soubor povídek *Obrazy ze XIV. a XV. věku*. Coby radikální stoupenec revoluce 1848 a májového spiknutí v následujícím roce byl policií vyšetřován a nakonec i několikrát uvězněn. Po uvolnění poměrů na počátku šedesátých let vydal novelu *Hyacint*, která byla předzvěstí širšího zájmu o rudolfinské a pobělohorské téma podobně jako v roce 1866 vydaná povídka *Osudná*

³⁸ POKORNÁ, M.: *Milován a sledován: český spisovatel Prokop Chocholoušek 1819-1865*, Praha, Práh 2001.

³⁹ VANĚK, V.: Historická beletrie jako repetitorium národních dějin, In: SABINA, K., *Osudná kniha: tři prózy z doby reformace*, ed. Petra Hesová, Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2013, s. 337.

kniha nebo dobrodružně laděný román *Ruesswurm* ze stejného roku.⁴⁰ V *Osudné knize* Sabina rekonstruuje soudní vyšetřování německého politického spisu z roku 1616, který měl kritizovat vládu císaře Matyáše. Sabinovo výjimečné pochopení historické problematiky a omezení spekulativních tendencí na minimum může být chápáno jako projev prosazujícího se realismu.⁴¹

Mezi nejproduktivnější autory české historické prózy musíme zařadit Josefa Svátka, jenž vstoupil do literatury v roce 1860 dvoudílnou povídkou *Anna z Kunštátu*, dějem se vracející do období vlády Vladislava II. Jagellonského. Těžištěm jeho šestatřicetileté literární činnosti se však stala epocha 16. a 17. století, v níž se odehrává zhruba čtrnáct Svátkových románů – například *Pasovští v Praze* (1870), *Vězeň na Křivoklátě* a *Majestát Rudolfa II.* (1871) nebo *Paní Popelovna z Lobkovic* (1886), mnoho románů zachycuje neúspěšnou situaci doby pobělohorské – *Bitva bělohorská* (1868), *Pád rodu Smiřických* (1883-1884), *Železná koruna* (1888), *Poslední Budovec* (1894) včetně známých *Pamětí katovské rodiny Mydlářů v Praze* (1886-1889) a dalších. Na rozdíl od většiny tvůrců tehdejší historické beletrie nenajdeme u Svátka žádný román s lucemburskou či husitskou tematikou a oblíbená přemyslovská éra je zastoupena pouze dvěma romány, které zobrazují soupeření o politickou moc v českém státě ve 12. století – jedná se o *České křižáky* (1869) a *Posledního Vršovce* (1892). Téměř osamoceně se Svátek nově zaměřil na dobu osvícenství v prózách *Hrabě Špork* (1889) a *Sedláci u Chlumce* (1896). Jeho romány jsou dokladem přetrvávající romantické tendence, charakterizují je dějové zvraty, napínavé zápletky, barvitě vylíčené prostředí, nadsazené vášnivé činy, výroky a hesla pronesená v zápalu, svou roli zde hrají i motivy tajemství a starých nedořešených záležitostí – to vše přispělo k vysoké popularitě Svátkovy tvorby mezi čtenáři i zdrženlivému hodnocení ze strany literárních historiků, kteří v dnešní době obvykle Svátka řadí mezi autory tzv. konzumní literatury.

Při pohledu na dosavadní vývoj historické beletrie je příhodné upozornit na pojetí Miroslava Hrocha, jenž odkazuje ke skutečnosti, že před rokem 1848 měla

⁴⁰ VANĚK, V.: *Historická beletrie jako repetitorium národních dějin*, In: SABINA, K., *Osudná kniha: tři prózy z doby reformace*, ed. Petra Hesová, Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2013, s. 344.

⁴¹ CHARYPAR, M.: *Česká historizující próza mezi romantismem a realismem: Rekonstrukce historické právní kauzy Henyka z Valdštejna v povídce Karla Sabiny Osudná kniha*, In: *Bohemica litteraria. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, Brno, Masarykova univerzita 2014, 17, 1, s. 95.

zejména vznikat privatizující vlastenecká produkce s hlavním zaměřením na soukromé vztahy a pocity hrdinů – konkrétně šlo o soukromý život přemyslovských či lucemburských panovníků, často vyprávěný v méně či více nápadném rámci česko-německého konfliktu. Určitou politizaci společnosti a následně i zájem (laický i vědecký) o politické a sociální konflikty v historii s sebou přinesla léta čtyřicátá a samotný revoluční rok 1848.⁴² Historická literatura se začala orientovat na klíčové etapy českých dějin a závažné problémy národního vývoje, posléze heroicky znázorněné, jakým byla epocha husitských válek, která do této doby stála v pozadí literárního zájmu, i přestože měla husitská tradice silné kořeny v historickém vědomí české společnosti po celé 19. století. V prozaickém ztvárnění se však objevila pouze výjimečně a to v romantických kulisách – viz *Svatba na Sioně* Josefa Kajetána Tyla z roku 1834, dosvědčující výrazné neporozumění husitským idejím a z toho vyplývající mylné vyobrazení určitých charakterů – například Jana Roháče z Dubé.⁴³ Povídku *Poslední Orebta* z doby panování „husitského krále“ Jiřího z Poděbrad vydal ještě v roce 1837 Jan Erazim Vocel, kulturní historik a zakladatel české archeologie. V březnu roku 1848 byla císařem zrušena cenzura a v důsledku politické situace došlo za přispění soudobé publicistiky k oživení husitských reminiscencí i patriotického občanského zápalu.⁴⁴ V témže roce podává literární obraz husitské doby v novele *Křižáci* Prokop Chocholoušek a ve hře *Jan Hus* Josef Kajetán Tyl (který v následujícím roce vydává drama *Žižka z Trocnova*). Návrat husitské problematiky na literární a publicistickou scénu byl možný až od uvolnění poměrů v šedesátých letech, ke skutečnému uplatnění a docenění husitské látky v prozaické tvorbě však došlo až díky mistrovské práci Aloise Jiráska, jenž k této tematice poprvé přistoupil v roce 1879 v díle *Slavný den*. Ve stejném roce vydal dvoudílný povídkový soubor *V červáncích a lesku kalicha* katolický kněz a spisovatel Václav Beneš Třebízský.

Paralelní literární osud měla doba rudolfinská a pobělohorská, obě byly poprvé významněji reflektovány ve čtyřicátých letech – průkopníkem byl opět Jan Erazim Vocel v roce 1837 povídkou *Hlatipisec*. Během rudolfinské éry se převážně odehrávala

⁴² HROCH, Miroslav. Některé metodologické poznámky ke studiu úlohy historického vědomí v národním hnutí 19. století. In: *Historické vědomí v českém umění 19. století* [red. T. Vlček]. Praha: Ústav teorie a dějin umění ČSAV, 1981, 66 s.

⁴³ VANĚK, V.: Historická beletrie jako repetitorium národních dějin, In: SABINA, K., *Osudná kniha: tři prózy z doby reformace*, ed. Petra Hesová, Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2013, s. 344.

⁴⁴ RAK, J.: Národ božích bojovníků, In: *Bývali Čechové: české historické mýty a stereotypy*, Jinočany, H&H 1994, s. 51-69.

tajemná díla Josefa Jiřího Kolára, který v rámci fantaskní historizující prózy tvořil povídky, v nichž uplatňoval kombinaci historického prostředí a okultních motivů – roku 1844 vyšla jeho povídka *Malíř Rainer*, o tři roky později *Pražská čarodejnice*, v roce 1862 román *Pekla zplozenci*.⁴⁵ Počátek 17. století nastínil Prokop Chocholoušek poprvé v příběhu *Pana Šimona z Vrchotic* v roce 1847, podruhé až roku 1860 v povídce *Hrad*, zachycující okolnosti třicetileté války. Od šedesátých let se již můžeme více setkávat s prozaickou reflexí doby vlády habsburských panovníků (viz díla Karla Sabiny), od počátku let sedmdesátých se tato doba takřka s pravidelností odráží především v románech Josefa Svátka, Aloise Jiráska a Václava Beneše Třebízského, roku 1907 se mezi ně zařadí i Zikmund Winter svým jediným románem *Mistr Kampanus*.

Ačkoliv čtyřicátá a šedesátá léta 19. století poskytla silnou vlnou nacionálně interpretovaného historismu dobré předpoklady k rozvoji historického románu, situace na české literární scéně nebyla vždy tak jednoznačná a přející. Obecně byla historická beletrie chápána jako jeden z významných činitelů národotvorného procesu, jenž měl uměleckou obrazností dovytvářet historické vědomí národa. Spisovatel, který se odvážil přijmout tento nelehký úkol, byl většinou společností uznáván za svůj přínos a angažovanost.⁴⁶ Důležitost jeho poslání dosvědčují slova Františka Palackého, určená v roce 1852 pro Karla Havlíčka Borovského: „Chceme-li býti národem, potřebujeme k tomu nejen dějin národních, ale také representace své v literárním světě. Jediný Walter Scott by nám nyní více prospěl než pět Žižků.“⁴⁷ S postupným uvolňováním poměrů na konci padesátých let a nástupem generace májovců do literárního dění se však postavení historické prózy do jisté míry změnilo – a to zejména programovým odmítnutím historismu jako takového a upřednostněním vyobrazení současné problematiky před dějinnou. Jan Neruda mimo jiné upozornil na dominující výchovnou funkci dosavadní historické prózy, jejíž akcentování podle něj probíhalo na úkor estetické hodnoty díla. Stěžoval si rovněž na nedostatek osobitých českých autorů, kteří by mohli žánr výrazněji posouvat dopředu a zdokonalovat, zároveň však zastával názor,

⁴⁵ VANĚK, V.: Historická beletrie jako repetitorium národních dějin, In: SABINA, K., *Osudná kniha: tři prózy z doby reformace*, ed. Petra Hesová, Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2013, s. 338.

⁴⁶ „...úloha historického romanopisce jest veledůležitá, veliká, vznešená, svatá!“ (recenze Chocholouškovy povídky *Palcériček*, Květy, 1847). Viz. RAK, J.: *Národ veliký ve slávě i v utrpení*, In: *Bývalí Čechové: české historické mýty a stereotypy*, Jinočany, H&H 1994, s. 12.

⁴⁷ RAK, J.: *Národ veliký ve slávě i v utrpení*, In: *Bývalí Čechové: české historické mýty a stereotypy*, Jinočany, H&H 1994, s. 35.

že právě takto schopní literáti by se měli věnovat hlavně soudobé tematice a vytvářet moderní jedinečnou literární kulturu bez dalších pohledů do minulosti.⁴⁸

Na předešlou tvorbu historické prózy chtěla polemicky navázat (jako jediná z májovců) Karolina Světlá – románem *Poslední paní Hlohovská* z roku 1870, v němž vylíčila ideový i reálný vzdor proti feudalismu v 18. století za panování císaře Josefa II., jehož milostná zápletka se šlechtičnou Hlohovskou tvoří druhou linii příběhu. O dva roky později vydala Světlá další román z osvícenských Čech s názvem *Zvonečková královna*, který vyobrazuje tehdejší měšťanskou společnost, reagující na nechvalné jezuitské machinace a ozvěny francouzské revoluce. Třebaže se Světlá chtěla odlišit od předešlé žánrové produkce, oba zmíněné romány byly vystaveny již na opracovaných známých schématech – tajemnu, intrikách, nahodilostech aj.⁴⁹ Jako jedna z mála však čtenáři přiblížila myšlenkový svět konce 18. století (v případě románu *První Češka* dokonce doby národního obrození a revoluce 1848), který v ledasčem korespondoval s aktuálními otázkami a pochybnostmi nastupujících sedmdesátých let. Osvícenskou epochu a selské bouře později reflektoval i Josef Svátek a počínaje vydáním *Skaláku* roku 1875 Alois Jirásek.

Přestože rozvíjení historického románu nebylo v šedesátých letech prioritou, vzestup tehdejší literární kultury připravil historické beletrii půdu k rozkvětu. Historismus, ač májovci programově odmítaný, nikdy nepřestal být opěrným bodem národního hnutí, což lze vysvětlit snahou politicky angažovaných osob prosadit české historické státní právo, které mělo legitimizovat federalizační nároky českého národa v rámci habsburské monarchie. Po celé 19. století až do vzniku republiky byla česká společnost nejvíce zahleděna do své minulosti, do éry trvání významného „národního“ státu, jehož existence integrací do absolutistického habsburského soustátí ztrácela během staletí na významu a který měl právo na sebeurčení. Historická próza byla ztělesněním těchto idejí a skrze literární obrazy národních dějin, vylíčených v oslavném či elegickém tónu, vyprávěla veřejnosti příběhy opodstatnění emancipačního procesu. Dalo by se tudíž očekávat, že v šedesátých letech, kdy se začalo politické a kulturní dění opět probouzet v zápase o konstituční podobu monarchie a zrovnoprávnění českých zemí, bude literatura přesycena nejrůznějšími historickými reminiscencemi a produkce

⁴⁸ JANÁČKOVÁ, J.: Historický román na rozcestí, In: *Stoletou alejí: o české próze minulého věku*, Praha, Československý spisovatel 1985, s. 236.

⁴⁹ *Dějiny české literatury. Díl III. Literatura druhé poloviny devatenáctého století.* [Hl. red. Miloš Pohorský], Praha, Nakladatelství ČSAV 1961, s. 126.

historické beletrie vzrůstat. Z šedesátých let však můžeme doložit pouze několik prozaických děl z daného žánru (viz 1866 Sabinova *Osudná kniha a Ruesswurm*, 1867 *Jan Pašek z Vratu* od Václava Vlčka, 1868 posmrtně vydaný *Soběslav* Prokopa Chocholouška, 1869 Svátkova *Bitva bělohorská a Čeští křižáci*) a většina z nich na soudobé události explicitně a razantně nereaguje jako v roce 1868 v almanachu *Ruch* Svatopluk Čech básní *Husita na Baltu* (v období táborů lidu) nebo o rok později Vítězslav Hálek v eposu *Dědicové Bílé hory*.

Skutečný vzestup historické prózy započal až v sedmdesátých letech a přispělo k němu několik faktorů. Deziluze po neúspěšném jednání o fundamentálních člancích v roce 1871 měla za následek ještě těsnější přimknutí k národním dějinám a realistické zaměření na témata sociálního či psychologického charakteru s aktualizacním potenciálem.⁵⁰ Neuspokojivá politická situace už vyžadovala jasnější umělecký projev podpory národního hnutí nebo kritiky dosavadních poměrů, ať už prostřednictvím přímého prohlášení, výběrem dějinné problematiky a jejím specifickým zobrazením nebo také využitím náležitých motivů a analogií. Příkladným autorem tendenční historické prózy byl od sedmdesátých let Václav Beneš Třebízský a Alois Jirásek – oba hojně odkazovali na nešťastné a stále vnímané důsledky bělohorské bitvy (viz následující kapitoly) a na slavnou husitskou minulost. Čekání na znamenitého a svědomitého autora, jenž by mohl dovést tento žánr k dokonalosti, se naplnilo Jiráskovým příchodem na literární scénu, která sama o sobě přála rozvoji historické beletrie díky působení ruchovsko-lumírovské generace. Nejen prozaikové, nýbrž i básníci a dramatici z tohoto novoromantického pokolení byli nakloněni historizujícím tendencím a mnohdy pro svá díla přebírali náměty ze starých pověstí, mýtů a hrdinské epiky – učinil tak kupříkladu Julius Zeyer (nejenom) v eposu *Vyšehrad*, Jaroslav Vrchlický v básnické knize *Mythy*, o něco mladší české dějiny často reflektoval ve verších Svatopluk Čech (*Adamité, Žižka*) aj.

Třebaže by se mohlo zdát, že se česká kultura poslední třetiny století ani v nejmenším nevymanila z romantického vaku, pravdou bylo, že od čtyřicátých let probíhal proces postupného pronikání realismu, který vyvrcholil v letech osmdesátých v podobě realismu kritického – metody, jež umožnila Jiráskovi vytvořit kanonická díla české historické prózy. Zatímco romantická historická produkce usilovala především o

⁵⁰ HROCH, Miroslav. Některé metodologické poznámky ke studiu úlohy historického vědomí v národním hnutí 19. století. In: *Historické vědomí v českém umění 19. století* [red. T. Vlček]. Praha: Ústav teorie a dějin umění ČSAV, 1981, 66 s.

výstižné zobrazení dobového koloritu, jenž ohraničoval volně vyfabulovaný děj, realistické tendence se promítaly v důrazu na dějovou podstatu příběhu a pečlivější zacházení s historickými fakty.⁵¹ Realismus se snažil vyvolat dojem autentičnosti začleněním dobových reálií a detailní popisností, také minimalizoval či zcela odstranil fantaskní prvky (typické pro romantickou literaturu) i výrazné subjektivní hledisko autora. Michal Charypar však upozorňuje na skutečnost, že v české historické próze nelze nalézt realismus v jeho ryzí podobě, dokonce ani v tvorbě Aloise Jiráska nebo Zikmunda Wintera, kvůli přetrvávající silné romantické tradici (praktikované například Svátkem a Třebízským), jež stále více či méně ovlivňovala výstavbu realistického díla (zapojením romantických protagonistů, zápletek, rozuzlení aj.).⁵²

Na sklonku století kritizovala historickou beletrii mladá nastupující generace (V. Mrštík, F. X. Šalda) za podporu nacionálního patosu a konzervatismu, vyznavači dekadence ji zavrhovali kvůli výchovnému aspektu.⁵³ Krize historismu, související se zpochybněním role historického vědomí a dějinných koncepcí v rámci všeobecného pokroku, však nijak zásadně neotřásla popularitou Jiráskových románů, v nichž se mohli čtenáři skrýt před realitou a opět v ní nalézt ztracenou naději v lepší budoucnost.

⁵¹ PEŠAT, Z.: Alois Jirásek, In: *Dějiny české literatury. Díl III. Literatura druhé poloviny devatenáctého století.* [Hl. red. Miloš Pohorský], Praha, Nakladatelství ČSAV 1961, s. 439.

⁵² CHARYPAR, M.: Česká historizující próza mezi romantismem a realismem: Rekonstrukce historické právní kauzy Henyka z Valdštejna v povídce Karla Sabiny *Osudná kniha*, In: *Bohemica litteraria. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, Brno, Masarykova univerzita 2014, 17, 1, s. 91-94.

⁵³ JANÁČKOVÁ, J.: Historický román na rozcestí, In: *Stoletou alejí: o české próze minulého věku*, Praha, Československý spisovatel 1985, s. 238.

4 Bělohorský mýtus v české společnosti

4.1 Bělohorská bitva a její následky

8. listopadu 1620 se na bělohorské pláni u Prahy střetlo české stavovské vojsko, které bojovalo za zachování utrakvistické tradice a stavovských privilegií v českých zemích, s oddíly Katolické ligy, podporujícími císaře a zároveň legitimního českého krále z habsburského rodu Ferdinanda II. Štýrského v jeho snaze zlomit stavovské povstání, a tím potvrdit svoji pozici ve státě a ustanovit katolické vyznání jako jediné povolené v zemi.

Od šedesátých let 16. století docházelo přenášením významných úřadů a institucí pod katolickou správou k postupnému omezování vlivu evangelíků na chod Českého království, jehož státním zřízením byla stavovská monarchie a které se doposud těšilo ojedinělé náboženské toleranci, vydobyté po husitských válkách Basilejskými kompaktáty v roce 1436, dále potvrzené kutnohorským smírem roku 1485 a pod nátlakem několika představitelů stavovské obce (budoucích rebelantů) znovu roku 1609 přislíbené v Majestátu Rudolfa II. Za předpokladu, že bude Majestát dodržován, byl v roce 1617 (ještě za panování bezdětného Matyáše Habsburského) předběžně schválen za budoucího krále zapřísáhlý katolík Ferdinand II. Štýrský, výraznější odpor (pouze) čtyř mluvčích z protestantské opozice vyzněl do prázdna. Koncem téhož roku došlo ke zboření evangelického kostela na katolickém panství v Hrobech a čtná série porušování Majestátu se dovršila. I přes zákaz císaře Matyáše se evangelická stavovská obec shromáždila v květnu 1618 v domě Albrechta Jana Smiřického a sešlost vyústila ve třetí pražskou defenestraci tří katolických místodržících – Viléma Slavaty z Chlumu, Jaroslava Bořity z Martinic a písaře Filipa Fabricia – pod vedením Jindřicha Matyáše Thurna, jednoho z hlavních strůjců započaté stavovské revolty, jejímž politickým orgánem bylo třicetičlenné direktorium. Direktorium, zvolené z řad vyšší a nižší šlechty i měšťanského stavu, se ujalo prozatímní vlády, která trvala do listopadu roku 1619, kdy byl po sesazení Fridricha II. Štýrského zemským sněmem korunován novým českým králem kalvinista Fridrich Falcký, předák říšské Protestantské unie. Pražskou defenestrací započala válka, během níž se několikrát střetla opoziční vojska (během bitvy u Lomnice, dobývání Plzně, obléhání Vídně, bitvy u Záblatí nebo Dolních Věstonic aj.), jejichž aliance se časem proměňovaly stejně jako loajalita jejich aktérů.

V bitvě na Bílé hoře, která ve skutečnosti pouze završila četné neúspěchy stavovského vojska v předešlých bojích, se jako oddaný služebník Fridricha Falckého ujal vrchního velení kníže Kristián z Anhaltu (v bitvě bojoval také jeho syn Kristián ml. z Anhaltu), velícími důstojníky byli hrabě Jindřich Matyáš Thurn a Jiří Fridrich Hohenlohe – oba dva velitelé a zástupci českých stavů byli původem němečtí šlechtici, kteří se stali českými pány až v letech 1605 a 1609. Základem stavovské armády byly jednotky evangelické konfederace (uzavřené mezi Čechami, Moravou, Slezskem, Lužicí, Uhrami Gábora Bethlena a Dolními i Horními Rakousy), čelící přesile císařské armády, kterou zpovzdálí vedl Karel Bonaventura Buquoy, a ligistických oddílů Maxmiliána Bavorského, v jejichž čele stál Jan Tserclaes Tilly. Bitva, jež je často vojenskými historiky označována pouze za ne příliš zajímavou šarvátku, skončila po necelých dvou hodinách definitivní prohrou české stavovské opozice. K neúspěchu přispělo několik faktorů – stavovská armáda byla složena z žoldnérů z celé Evropy, kteří se na válčení podíleli pouze kvůli finanční odměně bez většího zájmu o společnou věc, přičemž slíbený žold jim nebyl dlouhodobě vyplácen; velkým nedostatkem bylo neefektivní vedení a vzájemná rivalita mezi ctižádostivými veliteli stavovského vojska; svou roli sehrála absence charismatické vůdčí osobnosti; slabinou celého povstání se také zdá být omezený počet uzavřených aliancí, spočívající v neochotě dalších evropských protestanských zemí připojit se ke konfliktu.

Zatímco Fridrich Falcký uprchl druhý den po bitvě z Prahy do Slezska, došlo v Praze a okolí k drancování císařsko-ligistickými oddíly, k rozebrání rudolfinských sbírek na Pražském hradě, 10. listopadu k bezpodmínečné kapitulaci českých stavů (později i ostatních stavů konfederace) a následné přísaze věrnosti Ferdinandovi II. Štýrskému. Započala vlna zatýkání všech osob zapojených do povstání a následných konfiskací majetku podle míry jejich odbojové aktivity, soudem bylo vyneseno několik omilostnění, trestů v podobě žaláře či vyhnanství a nechyběly ani ortely smrti. K smrti bylo odsouzeno sedmadvacet českých „pánů“ – tři příslušníci panského stavu (Šlik, Budovec, Harant), sedm z rytířského a sedmnáct ze stavu měšťanského. Teatrální popravu vykonal kat Mydlář 21. 6. 1621 na Staroměstském náměstí, dvanáct hlav popravených bylo pro výstrahu vystaveno na Staroměstské mostecké věži.

Od konce roku 1621 začaly být uváděny v platnost rekatolizační výnosy, jakým bylo například vypovězení nekatolických duchovních a zákaz jakýchkoliv nekatolických obřadů, dále byl v roce 1624 vyhlášen rekatolizační mandát zamířený

proti evangelíkům z měšťanského stavu, roku 1627 dal Fridrich II. ultimátum protestantské české šlechtě, aby do půl roku konvertovala k jediné povolené víře v zemi, nebo odešla do exilu. Ústavním dovršením celého procesu bylo Obnovené zřízení zemské, vydané 10. května 1627 (o rok později na Moravě), v němž byla právně zakotvena již zavedená náboženská praxe, dědičný nárok Habsburků na český trůn a s ním související omezená pravomoc stavovského sněmu (mohl pouze schvalovat berně, od roku 1640 jednal i v otázkách správy a bezpečnosti) na chod Českého království, jehož území se definitivně stalo součástí absolutistické habsburské monarchie – a to až do vzniku demokratické Československé republiky roku 1918. Národnostní složení obyvatel české země se radikálně proměnilo a cizinci zaujali prázdné místo po exulantech, což zapříčinilo nutné zrovnoprávnění českého jazyka s německým. Symbolem probíhající rekatolizace se stal jezuitský řád a duchovní atmosféra poválečné doby ovlivnila i uměleckou oblast – začala vznikat mistrovská díla barokní kultury.⁵⁴

4.2 První literární reflexe bělohorských událostí

Bezprostřední literární reflexí českého stavovského povstání a jeho důsledků byly (více či méně subjektivní) výpovědi pamětníků, které byly pojaty formou odborného historického pojednání, náboženských a politických traktátů, osobní zpovědi v memoárech, případně básnických elegií i oslavných ód.

Protestanti v exilu v zásadě hájili české státní právo poukázáním na historické skutečnosti – prvním vylíčením událostí byl útočný historicko-politický spis Ondřeje Habervešla z Habernfeldu *Česká válka* (1645), dílem stranicky reagujícím na dané poměry byla také monumentální *Historie církevní* Pavla Skály ze Zhoře, obraz předbělohorského dění v Čechách byl v zahraničí po dlouhá léta utvářen vydáváním děl Pavla Stránského ze Zapské Stránky (vlastenecké obrany z roku 1618 *Na nedbalého Čecha učiněný okřik* a spisu *O státě českém*, publikovaném od roku 1634). Pobělohorskou situaci a strasti emigrace vylíčil ve svých pamětech například Jan Jiří

⁵⁴ CHALINE, O.: *Bílá hora*, Praha, Karolinum 2013, JUST, Jiří. *9. 7. 1609 - Rudolfův Majestát: světla a stíny náboženské svobody*, Praha, Havran 2009, KUČERA, J. P.: *8. 11. 1620 – Bílá hora: o potracení starobylé slávy české*, Praha, Havran 2003, MIKULEC, J.: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1992, PETRÁŇ, J.: *Staroměstská exekuce*, Praha, Rodiče 2004.

Harant z Polžic nebo Václav Nosidlo z Geblic.⁵⁵ I básnická exilová tvorba vypovídá v elegickém tónu o neštěstí české země jako je to v případě básní Václava Klementa Žebráckého *Čechy zmítané neblahým osudem* nebo *Túžebné a žalobestné naříkání*.⁵⁶ K nelehkému osudu národa, české evangelické církve a jejích stoupenců se opakovaně vracel přední český myslitel a humanista Jan Amos Komenský. Kromě celé řady vlastních děl filozofické, teologické i výchovné povahy spolupracoval také na vzniku *Historie o těžkých protivenstvích církve české* (1632, vydána 1647), v níž se mimo jiné pojednává o perzekuci nekatolíků po Bílé hoře včetně staroměstské popravy, přičemž jsou odsouzení rebelové líčeni jako mučedníci víry. Olivier Chaline poukazuje na fakt, že vývoj událostí po Bílé hoře Komenského podnítil k chiliastickému prorokování, dobře patrném například v *Labyrintu světa a ráji srdce* (1623), a dodává: „...zatímco pro Komenského je bitva počátkem času naplněného znameními směřujícími k apokalypse, pro katolické autory byla Bílá hora spíš slavným vyústěním sledu zázraků ukazujících zásahy Prozřetelnosti.“⁵⁷

Percepce Bílé hory vítěznou katolickou stranou byla v mnoha ohledech pochopitelně zcela protichůdná. Příkladným zastáncem silné ústřední moci, jejímž základem měla být (a po rekatolizačních opatřeních také byla) katolická konfese, byl kupříkladu český šlechtic Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka, jenž vylíčil události dle svého stanoviska v memoárech nazvaných *Historické spisování*.⁵⁸ Bitva byla oslavována jako zázračné vítězství nad kacířstvím, které za pomoci božího zásahu umožnilo opětovné nastolení pořádku a spravedlivý trest pro vzdorující povstalce. Podobný přístup zaujímá ve svých básních Šimon Lomnický z Budče (například v písni *Novina pravdivá aneb Píseň toužebná a žalostivá o zkáze zplundrování země české* nebo ve skladbě *Exekuce aneb Vykonání vejpovědi a ortele spravedlivého a hrozného nad rebely*). Za pohromu země označil mravní úpadek, který měl bělohorskému dění již předcházet a obviňuje předáky povstání z domýšlivosti a neochotě poučit se z minulého povstání šlechty proti habsburskému panovníkovi. Ačkoliv si Lomnický v básních uvědomoval nešťastnou situaci, v níž se ocitla česká země, neprojevoval žádnou

⁵⁵ KUTNAR, F., MAREK, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, 3. vyd., Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2009, s. 93-97.

⁵⁶ HÝSEK, M.: *Bílá hora v české literatuře*. In: *Na Bílé Hoře*, 2. vyd., Praha, Černý 1921, s. 110.

⁵⁷ CHALINE, O.: *Výpovědi o bitvě*. In: *Bílá hora*, Praha, Karolinum 2013, s. 409-414.

⁵⁸ KUTNAR, F., MAREK, J.: c. d., s. 100.

schovívavost: „Dvanácte hlav vystrčeno / na mostě na bráně, / aby bylo rozhlášeno / v každé světa straně, / kdo jsou byli rebelové, / nešťastní direktorové, / zlého původcové.“⁵⁹ Na vnucenou náboženskou praxi reagoval rozmrzele ve svých *Pamětech* Mikuláš Dačický z Heslova, jehož ironický kritický hlas však časem ztrácel na síle pod náporem oficiálních chvalozpěvů a poutních procesí ke kostelu Panny Marie Vítězné, které z Bílé hory činily svaté místo obnoveného řádu a slibné budoucnosti. Úspěch rekatolizace souvisel také s obměnou generací, které si doposud uchovávaly v živé paměti negativní obraz bělohorských událostí.

Téměř na celá dvě staletí se prosadilo katolické pojetí bitvy, které literárně zaštiťovaly spíše bezprostřední spisy římskokatolických hodnostářů zahraniční provenience, v nichž byly podle Chaliny často připomínány zázraky, proroctví a různá připodobnění související s bělohorským děním (například světelné jevy v katedrále svatého Víta po jejím vyplenění protestanty, hlasy zpívající mši před bitvou, duha před staroměstskou popravou, úloha karmelitána Dominika jako božího prostředníka, který přesvědčil Maxmiliána Bavorského k zahájení útoku na stavovské vojsko a měl povzbuzovat morálku císařské armády obrazem zničeným kalvinisty aj.). Stereotypy katolické koncepce přejímá i kritik pobělohorské politické a jazykové situace (ne však náboženského stavu) jezuita Bohuslav Balbín, když hovoří (podobně jako jeho přítel Tomáš Pěšina z Čechorodu) o zjevení patronů české země před osudnou bitvou a pozornost věnuje i otci Dominikovi.⁶⁰ Český literární historik Miloslav Hýsek poukazuje na skutečnost, že v katolické barokní tvorbě lidového rázu (v pověstech či lidových písních) ztratila většina Bílá hora svůj tragický podtext: „...čeští exulanti snili o obnově království prostoty a pokoje, ale mládež v Čechách zpívala o lokaji vpředu a lokaji vzadu, kteří by v kočáře (na Bílé hoře) doprovázeli jeho urozenou paní...“⁶¹

4.3 Formování mýtu Bílé hory

Bitva na Bílé hoře se zapsala do všeobecného historického vědomí jako přelomová událost, která ovlivnila následující dějinný vývoj natolik, že se k její problematice po staletí navraceli významné osobnosti (nejen) českého kulturního života.

⁵⁹ HÝSEK, M.: Bílá hora v české literatuře, In: *Na Bílé Hoře*, 2. vyd., Praha, Černý 1921, s. 111-112.

⁶⁰ CHALINE, O.: Výpovědi o bitvě, In: *Bílá hora*, Praha, Karolinum 2013, s. 410-434.

⁶¹ HÝSEK, M.: c. d., s. 113.

Historické vědomí je obecně utvářeno představou o minulosti, vybudovanou na základě předávání určitých tradic a hodnot prostřednictvím rodinné výchovy, školní výuky, četby odborné i krásné literatury, vnímání uměleckých děl apod. Miroslav Hroch k tomuto tématu dodává: „Všemi těmito a dalšími cestami vstupovalo do vědomí každého jedince každodenně mnoho zlomkovitých poznatků, předsudků a domněnek o tom, co se událo, proč se to tak stalo a zda to bylo dobré.“⁶²

Stejným způsobem si vydobyla své specifické místo v paměti i bitva na Bílé hoře, odpovídající také koncepci tzv. symbolických center sociologa Miloše Havelky, který daným termínem poukázal na neobvyklou percepci historických událostí, jejíž součástí může být začlenění neadekvátních symbolických významů. Symbolická centra historické paměti, která se utvářela zejména během éry historismu v 19. století, byla ideologického charakteru a dále ovlivňovala podobu politického i kulturního života doby, v níž byla problematika těchto center aktuální.⁶³ Havelkova koncepce má de facto stejný základ jako moderní pojetí mýtu coby způsobu vnímání minulosti, který není primárně založen na odborné historické percepci a je naopak vybudován na základě obecného přijímání vžitých stereotypů, k jejichž vzniku a šíření docházelo (a stále dochází) stejnými způsoby jako v případě samotného historického vědomí (viz Hroch).⁶⁴ V posledním dvacetiletí se česká porevoluční vědecká scéna začala specializovat na doposud neprezentovaná historická témata, za něž se dají považovat i paměťová studia operující s mnoha pojmy typu kolektivní, historická nebo kulturní paměť, tradice, mýtus; velkou pozornost k sobě upoutal fenomén tzv. druhého života, spočívající v pozorování proměn vnímání určitých historických jevů.⁶⁵ V těchto souvislostech se začalo v odborných kruzích hovořit o českých národních mýtech, mezi nimiž zaujala Bílá hora přední místo.

Ačkoliv není samotné návrší mýtického charakteru (jako například Říp, Blaník nebo Radhošť), stala se Bílá hora počátkem 19. století tragickým historickým

⁶² HROCH, M.: Některé metodologické poznámky ke studiu úlohy historického vědomí v národním hnutí 19. století, In: *Historické vědomí v českém umění 19. století* [red. T. Vlček], Praha, Ústav teorie a dějin umění ČSAV 1981, s. 62.

⁶³ HAVELKA, M.: *Dějiny a smysl: obsahy, akcenty a posuny "české otázky" 1895-1989*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001, s. 9-17.

⁶⁴ HOJDA, Z.: Náboženská perzekuce po Bílé hoře jako součást českého mýtu. Příspěvek k poznání výtvarných a literárních zdrojů historického vědomí v 19. století, In: *Facta probant homines. Sborník k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové* (ed. Ivan Hlaváček, Jan Hrdina, Jan Kahuda, Eva Doležalová), Praha 1998, s. 184.

⁶⁵ SLABÁKOVÁ, R.: Mýtus a historie, In: *Mýtus šlechty u nás a v nás: paměť a šlechta dvacátého století*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2012, s. 13-21.

emblémem, jenž byl nekriticky a většinou přijímán společností, zatímco udržoval její pospolitost, odůvodňoval neúspěchy politického i sociálního rázu a současně tím pomohl legitimizovat probíhající národní hnutí (také pozdější demokratickou a komunistickou ideologii budoucího samostatného Československa). Primárním vyzněním bělohorského mýtu bylo pojetí porážky na Bílé hoře jako fatální katastrofy českých dějin, která zapříčinila porobu národa pod habsburskou nadvládou.

Pozitivní obraz Bílé hory, dominující v katolické české společnosti od 17. století, byl narušen osvícenskou koncepcí národních dějin, jejímž základem bylo vymezení vzestupů a pádů národního písemnictví Josefa Dobrovského, který v roce 1791 označil datum bitvy za zásadní předěl mezi zlatým věkem a dobou nejhlubšího úpadku.⁶⁶ Silný aktualizací potenciál pobělohorské doby (coby éry cizí nadvlády, útisku a zkázy českého jazyka) začal být postupem času využíván k promítání soudobých nadějí na národní sebeurčení na temné pozadí 17. století. Vlastenečtí spisovatelé, ovlivnění osvícenským životním názorem, odsuzovali cizí zásahy do záležitostí Českého království, tehdy panující náboženskou intoleranci a zejména národní nesvornost – svůj názor naznačil ve verších kupříkladu římskokatolický kněz (!) Antonín Marek v Puchmajerově almanachu z roku 1814: „Ni zvůr se Bílé hory krví nečervená, / jež ze zvolnosti tekla darmo vycezená“; s dojmy z návštěvy „svatého“ návrší se v dopise z roku 1818 svěřil František Ladislav Čelakovský: „Ó nešťastné, právě nešťastné pole, předc jsi nám krví otců posvěcené!“⁶⁷

Symbolika mýtu se začala rozvíjet současně se senzitivním patriotismem preromantismu, kterému se neubrání ani evangelický duchovní Jan Kollár přiřovnáním Bílé hory k antické Méde (vraždce vlastní dětí): „Čí krev, hroby? – a v tom zakleno / hromem z Krkonošů: „Bílá hora!“ / Zpátkem, noho, s hory nade každou / černost tmavých nocí černější, / Medea to česká s dítek vraždou!“⁶⁸ Obrazné pohřbení české země se nepřímo objevuje rovněž v povídce Karla Hynka Máchy *Návrat*, v níž básník hořekuje nad současným stavem své vlasti a odkazuje k příčině celého neštěstí – vítězství „černého orla“ na Bílé hoře, jehož fatálním následkem mělo být vyhnání „synů vlasti“, zlomení, zostuzení národa a po dvě stě let trvající nebezpečí, že Čechy časem

⁶⁶ VLNAS, V.: Médea to česká s dítek vraždou. Mýtus Bílé hory, In: *Dějiny a současnost*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2007, roč. 29, č. 11, s. 14-15.

⁶⁷ HÝSEK, M.: Bílá hora v české literatuře, In: *Na Bílé Hoře*, 2. vyd., Praha, Černý 1921, s. 109-115.

⁶⁸ KOLLÁR, J.: *Slávy dcera* [online]. V MKP 1. vyd. Praha, Městská knihovna v Praze 2011, s. 32-33. Dostupné z http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/37/06/49/slavy_dcera.pdf.

nadobro spočinou v přichystaném hrobě (rakvi).⁶⁹ Máchovo silně osobní romantické pojetí národní tragédie dodalo bělohorskému mýtu nový rozměr – jako vzorný představitel romantického historismu učinil z již uzavřené minulosti bolest přítomného okamžiku a za využití typické symboliky poukázal na trýznivý rozpor mezi snem a realitou.

Bělohorskou problematiku dále zaktualizoval Karel Havlíček Borovský na počátku čtyřicátých let – jeho politické stanovisko v protiněmeckém a protirakouském hnutí dokládají následující provokativní slova z bukovinské pamětní knihy v Tatrách: „Kdyby bělohorská hanba v českém srdci tak věčně bydlela, jak sníh na Lomnici: (...) To bychom volali hlasem z Tater hromů: Vídeň, Berlín, Pitěr ať padnou do hrobu!“⁷⁰ Revoluční události roku 1848 Bílou horu ještě více zpolitizovaly v souvislosti s programem jejího odčinění (jeho platnost byla v české společnosti podle situace nárazově obnovována až do roku 1948), načež byla zaznamenána zvýšená produkce publicistických příspěvků s danou tematikou.⁷¹ Na oživení bělohorské křivdy se téhož roku podílel i František Turinský vydáním dramatické básně *Pražané roku 1648*, která se od většiny vydaných děl se stejným námětem (Tylův historický obraz z roku 1850 *Měšťané a studenti* nebo v roce 1812 publikovaná činohra *Obležení Prahy od Švédů* Jana Nepomuka Štěpánka) odlišovala důraznějším ideovým odkazem na porážku na Bílé hoře, jejímiž dědici jsou obránci Prahy v roce 1648 (a v přeneseném smyslu i v roce 1848), kteří v duchu Máchovy elegičnosti cítí dávnou trýzeň a brojí proti cizáctví v zemi. Miloslav Hýsek k literární tvorbě dotýkající se tématu Bílé hory a vzniklé před polovinou století podotýká, že v ní autor málokdy zaujímá vyhraněné stanovisko vůči znepráteleným stranám (výjimku představuje Josef Jiří Kolár, jenž nevraživě vystupoval proti vítězům bitvy), přičemž je patrný nedostatek hlubších znalostí o evangelickém učení i možný sklon k smířlivosti kvůli cenzurním zásahům.⁷²

Pravidelně bylo přejímáno romantické pojetí mýtu, jehož symbolika byla v revoluční atmosféře rozšířena o ideu národního mesianismu, která má původ ve verších v cyklu *Písní na oslavu národa českého* polského účastníka Slovanského sjezdu

⁶⁹ MÁCHA, K. H.: Návrat, In: *Prózy*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2008, s. 24.

⁷⁰ HÝSEK, M.: Bílá hora v české literatuře. In: *Na Bílé Hoře*, 2. vyd., Praha, Černý 1921, s. 118.

⁷¹ Srov. PETRÁŇ, J.: Na téma mýtu Bílé hory, In: *Traditio et cultus. Miscellanea historica bohémica Miloslao Vlk, archiepiscopo Pragensi, ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata* (ed. Zdeňka Hledíková), Praha 1993, s. 153.

⁷² HÝSEK, M.: c. d., s. 119-122.

Karla Malisze: „Národ český, vydaný na soud sani kruté, / ... hle, již na Golgatu kříž nese, umdlévaje, / již ho na kříž přibili! Krev nevinnou láje / na stinadle vylila.“⁷³ Mesianistická symbolika se stala pevnou součástí mýtu a v jejím využití pokračovalo mnoho dalších literátů – například Václav Šolc v jednom ze svých sonetů: „Vezměte kříž na bedra hříchy spjatá / a tam putujte k oné Golgotě, / kde hlubokého hrobu v temnotě / práchniví věky vaše sláva zlatá,⁷⁴ nebo Jan Neruda v básni *Matka Sedmibolestná*: „Na naší Kalvárii, v charém kříže stínu, / hle matka Vlast – syn Národ v jejím klínu. / (...) „Vy všichni, kteříž božím světem jdete, / krok zastavte svůj a sem pohlédněte, / zda jesti bol, jenž tomu roven bolu!“⁷⁵

4.4 *Stereotypy mýtu ve vztahu k historiografii a literatuře*

Během národního hnutí se začal formovat mýtus o Bílé hoře, jehož pravá podstata byla nakonec opředena četnou symbolikou, nepřesnými či zcela mylnými výklady, řada jeho stereotypů byla pojata nadsazeně, aby evokovala žádanou patriotickou angažovanost a touhu po nápravě. Některá zmytizovaná fakta převzali vlastenci již z prvních literárních reflexí bělohorských událostí, zdůraznili tragiku emigrace a násilné rekatolizace, z kladných protagonistů učinili mučedníky a ze záporných nelítostné utlačovatele. Většina stereotypů vznikla přenesením rodících se moderních demokratických představ o národě a jeho právech na feudální poměry 17. a 18. století, přičemž nebyla náležitě doceněna role náboženské víry v lidském životě v nesekularizovaném světě raného novověku. Proti zmytizovanému obrazu Bílé hory v průběhu let vystupovali přední čeští historikové, avšak jejich přesvědčení nebylo často akceptováno, jelikož neodpovídalo vlastenecké rétorice národního hnutí, šlo v protiproudu s národně buditelem publicistikou a literaturou (jejímž ideovým východiskem byl zpravidla diskurz *Dějiny národa českého v Čechách i na Moravě* Františka Palackého – díla Tyla, Chocholouška, Jirásky aj.)⁷⁶. Vžitému negativnímu obrazu bělohorského období oponoval v padesátých letech 19. století jako první Václav Vladivoj Tomek, jenž popíral nekritický obdiv k předbělohorským poměrům, spatřoval pozitiva v pokoření šlechtické anarchie, v ukončení náboženské i národní nejednoty a

⁷³ HÝSEK, M.: Bílá hora v české literatuře. In: *Na Bílé Hoře*, 2. vyd., Praha, Černý 1921, s.118.

⁷⁴ ŠOLC, V.: Ze sonetů svatováclavských, In: *Bělohorské motivy: jubilejní anthologie z české poesie* (ed. Jaroslav Werstadt), Praha, Nakladatelství Alois Srdce 1920, s. 22-23

⁷⁵ NERUDA, J.: *Matka Sedmibolestná*. In: *Bělohorské motivy: jubilejní anthologie z české poesie* (ed. Jaroslav Werstadt), Praha, Nakladatelství Alois Srdce 1920, s. 22-23.

⁷⁶ ČINÁTL, K.: Historická imaginace, In: *Dějiny a vyprávění: Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha, Argo 2011, s. 195-258.

monarchii i katolickou církev vnímal jako oporu a příslib prosperity. Na Tomkovu koncepci navazovali od poslední čtvrtiny století někteří historikové – Antonín Rezek, Antonín Gindely nebo Francouz Ernest Denis, který mimo jiné uvažoval i nad tragickými důsledky případného vítězství českých rebelů a svým pojetím si získal v české společnosti řadu odpůrců (podobně jako Gindely, který sepsáním *Dějiny českého povstání* popudil například spisovatele Václava Beneše Třebízského, za jehož názor se zpětně postavil historik Jaroslav Werstadt, jenž v úvodu básnické antologie bělohorských motivů uvedl: „...– smýšlení a úsudky historikovy byly v křiklavém rozporu s tím, co k mysli a srdci českého čtenáře mluvil současně pobělohorský hrdina Svatopluka Čecha, Václav z Michalovic–“)⁷⁷. Rozpaky nad přijetím Denisovy pravdy projevil v dopise historik a obhájce českého státního práva Josef Kalousek: „Čechovi jest nad míru těžko přiznati, že největší naše neštěstí přece bylo ještě něčím poměrně dobrým naproti tomu, k čemu špatnost a hloupost předků nás vedla. Máte nejspíše pravdu, ale Čech se hrozí té myšlenky.“)⁷⁸

Dějinná koncepce Františka Palackého „stýkání a potýkání“ slovanského a německého živlu napomohla vnímat bitvu na Bílé hoře jako porážku českého národa od cizinců, jejichž etnická příslušnost nebyla sice zprvu definována, postupem času však byla stále více ztotožňována s německou. Tato skutečnost (spolu s problematickými českoněmeckými vztahy během národního hnutí v 19. století a během první poloviny století nadcházejícího) přispěla rovněž k rozšíření jednoho ze stěžejních stereotypů bělohorského mýtu o cílené germanizaci, která měla po bitvě postihnout české země. Jan Rychlík podotýká, že nelze vysloveně hovořit o císařově záměru poněmčit zemi, jelikož řešení české jazykové a národnostní otázky nebylo pro Habsburky prioritou.⁷⁹ Tehdejší veřejnost pobouřilo také Rezkovo vnímání Bílé hory jako národního vítězství nad německým živlem, jež bylo zcela v rozporu s vžitou podobou mýtu, a historikův názor o tom, že germanizace částečná zabránila germanizaci úplné, kterou by způsobilo vítězství vojsk německého protestanta Fridricha Falckého a následné začlenění Českého království do německého kulturního prostoru. Proti Rezkově a Tomkově pojetí (a

⁷⁷ WERSTADT, J.: *Bělohorské motivy: jubilejní anthologie z české poesie*, Praha, Nakladatelství A. Srdce 1920, s. 10.

⁷⁸ RAK, J.: Tři sta let jsme úpěli, In: *Bývali Čechové--: české historické mýty a stereotypy*, Jinočany, H&H 1994, s. 131-132.

⁷⁹ RYCHLÍK, J.: Bitva na Bílé hoře a mýtus o třistaleté porobě (transformace mýtu v dějinném vývoji), In: *Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí*, (ed. Ivo Frolec), Uherské Hradiště 2001, s. 86-87.

zvláště proti jejich souhlasu se staroměstskou popravou) protestovali například spisovatelé Jan Herben nebo Jakub Arbes (v jehož prózách se odkazy na Bílou horu často objevují) a nařkli oba vědce z nedostatku vlastenectví a lidskosti.⁸⁰ Nelze opomenout také fakt, že k výraznému zhoršení jazykové situace došlo až během centralizačních osvícenských reforem v 18. století, kdy měl český stát reálně zmizet a stát se provincií monarchie.⁸¹

V Tomkově linii dále pokračovala Gollova škola, jejíž představitelé se zejména v reakci na politický program Československé republiky (kupříkladu pozemkové reformy probíhající ve jménu odčinění Bílé hory) snažili objasnit pravou historickou skutečnost, doposud mnohokrát přehlíženou v ideologické síti působivých dějinných narativů. Ačkoliv přetrvávalo negativní hodnocení pobělohorské doby jako násilné epochy omezené suverenity Českého království, začala být oceňována její kulturní složka – barokní umění. Zvláště Josef Pekař se netajil obdivem k baroknímu světu, v němž se měl mimo jiné utvářet svéráz adorovaného českého venkova s jeho typickými atributy a být skutečným východiskem národního obrození.⁸² Zásadně odmítal černobílé nazírání minulosti, oponoval jednoznačnému odsouzení doby pobělohorské stejně jako přehnanému uctívání éry jí předcházející (například u Pekařova kolegy Kamila Krofty). Opravdovým průkopníkem v bádání o českém baroku byl Zdeněk Kalista, který byl v návaznosti na Pekaře rovněž přesvědčen o úzkém vztahu mezi barokem a obrozením.⁸³ Zasloužené docenění barokní kultury (k němuž přispěl i Josef Vašica nebo Vilém Bitnar) znamenalo další popření jednoho ze stěžejních bělohorských stereotypů o kulturním úpadku a době „temna“.

Bitva na Bílé hoře, kvůli níž měla česká země (český národ) spočinout několik set let v neštěstí, byla ve skutečnosti pouhou šarvátkou. Mnozí interpreti však rozměry bitvy zveličili, aby více odpovídaly národní tragédii, k níž na návrší došlo. Součástí nadsázky celého konfliktu byla rovněž částečná heroizace i její protipól – konkrétně šlo o nevídanou statečnost moravského pěšího pluku, jenž měl padnout do posledního

⁸⁰ MALÝ, R.: Bílá hora a její místo ve sporu o smysl českých dějin, In: *Distance: revue pro kritické myšlení*, roč. 2003, č. 2. Dostupné z: <http://www.distance.cz/rocnik-2003/2-cislo-3/bila-hora-a-jeji-misto-ve-sporu-o-smysl-ceskych-dejin>.

⁸¹ RYCHLÍK, J.: Bitva na Bílé hoře a mýtus o třistaleté porobě (transformace mýtu v dějinném vývoji), In: *Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí*, (ed. Ivo Frolec), Uherské Hradiště 2001, s. 87.

⁸² PEKAŘ, J.: *Bílá hora: její příčiny i následky*, Praha, Vesmír 1921, s. 108.

⁸³ RAK, J.: Tři sta let jsme úpěli, In: *Bývali Čechové--: české historické mýty a stereotypy*, Jinočany, H&H 1994, s. 135.

muže, postavenou do kontrastu se zradou a zbabělostí uherské jízdy. Tento stereotyp byl historiky vyvrácen (nešlo o Moravany, ale hlavně o německé žoldnéře, kterým v útěku bránila zeď obory, někteří včetně svého velitele po čase přešli na císařskou stranu)⁸⁴, jeho doklady lze přesto nalézt například u Adolfa Heyduka v básni velebící mladého velitele Jindřicha Šlika: „Dvojím proudem nazpět / český voj se rojí, / jen Šlik s Moravany / jako skála stojí, / stojí jako hradba, / stojí, nehýbe se / Tilly s britkým mečem / porobu jim nese. // (...) Pane kapitáne, / smrt ti po bok kluše! / Zahyne-li tělo / povede vás duše! / Za mnou, za mnou, bratří, / jednoho jsme rodu! / A Šlik s Moravany / padli za svobodu!“⁸⁵ Zmínka o udatných „Moravanech“ a zbabělých Maďarech se objevuje již u Šimona Lomnického z Budče a obviněním nešetří ani Jan Kollár, jenž v Slávy dceři vyhradil pro maďarské oddíly místo ve slovanském pekle. Za zdůrazněním maďarské zrady je příhodné hledat snahu Čechů svalit část viny na cizinecký oddíl (v žádném literárním textu se však čtenáři nedočtou, že stavovské vojsko bylo složené převážně z Němců).

Neobstojí ani negativní obraz cizácké šlechty (začal se formovat s nástupem nacionalismu v 19. století a během 20. století byl značně politicky zaktualizován), která měla přijít k majetku díky pobělohorským konfiskacím na úkor českého lidu. Josef Pekař stereotyp vyvrátil tvrzením, že většinu statků tehdy odkoupila právě česká katolická šlechta.⁸⁶ K přetrvání nepřátelského postoje přispělo také Palackého vyličení zrady Přemysla Otakara II. šlechtickými předáky, kteří se v osudném roce 1278 spojili s Rudolfem Habsburským. Šlo o zjevnou (a ne jedinou) analogii s pobělohorskými poměry v *Dějínách českého národa v Čechách i na Moravě*.⁸⁷ Předsudky vůči šlechtě jako elitě, která přehlíží zájmy národa a nižších vrstev, hrály rovněž roli v odsouzení stavovské rebelie a jejích účastníků, ačkoliv v mnoha interpretacích jsou nakonec na popravišti líčeni jako mučedníci.

Symbolem pobělohorského útlaku byl především jezuitský řád – „úhlavní to škůdce a hubitel národu českého“, jenž „téměř jen proto do země naší byl povolán, aby dusil osvětlu a ducha národního“ (slova Karla Havlíčka). Skutečnost byla ale taková, že

⁸⁴ UHLÍŘ, D.: *Černý den na Bílé hoře: 8. listopad 1620*, Brno, AVE 1998, s. 141.

⁸⁵ HEYDUK, A.: Šlik, In: *Bělohorské motivy: jubilejní anthologie z české poesie* (ed. Jaroslav Werstadt), Praha, Nakladatelství Aloisa Srdce 1920, s. 30-34.

⁸⁶ SLABÁKOVÁ, R.: *Mýtus šlechty u nás a v nás: paměť a šlechta dvacátého století*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2012, s. 52.

⁸⁷ ČINÁTL, K.: *Dějiny a vyprávění: Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha, Argo 2011, s. 64.

právě řád Tovaryšstva Ježíšova napomohl rozvinout školský systém v zemi. Jediný omilostněný jezuita byl vlastenec Bohuslav Balbín, kritik politické a národnostní situace po Bílé hoře. Pekař připomínal, že první vlna patriotismu vzešla právě z řad katolického (i jezuitského) kněžstva, z nichž někteří jedinci (Balbín, Šteyer, Pěšina, později Dobner a Vavák) „rozplameňovali plamen české naděje, víry a lásky“ a napomohli odchovat nový národ, na jehož hodnoty mohli navázat obrozenci na počátku 19. století.⁸⁸

I přesto, že se většina předních českých historiků snažila od konce 19. století popřít zmytizovanou podobu české minulosti včetně její nacionálně zbarvené emblematicky, ve společnosti mýtus o Bílé hoře přetrval (díky působivosti literárních textů, vlastenecké publicistice, tradičnímu pojetí učebnic dějepisu, malířské tvorbě atd.) a jeho moc byla opakovaně demonstrována – zejména při manifestaci na bělohorském návrší 3. listopadu 1918 (jedním z řečníků byl například spisovatel Jan Herben) i při následném stržení mariánského sloupu na Staroměstském náměstí kvůli mylné domněnce, že byl vystaven po bitvě Habsburky na oslavu jejich vítězství. Jaroslav Werstadt popisuje průvod následovně: „Měl jsem štěstí jíti v řadách svého lidu, ne již trpícího a bojujícího, ale vítězného, svobodného, vyvedeného z otroctví egyptského. Šel jsem s ním na Bílou horu povědět mrtvým, že z jejich kostí povstal mstitel, že smazal jejich hanbu a zhojil naši starou bolest.“⁸⁹ Aktualizační potenciál mýtu byl v průběhu let dále využíván a posilován – kupříkladu v souvislosti s Mnichovskou dohodou v roce 1938 (hovořilo se o zradě země západními spojenci, přičemž měl národ opět mučednický přijmout roli obětního beránka pro zachování míru v Evropě), „odčinění Bílé hory“ se mělo uskutečnit prosazením pozemkových reforem (první již za první republiky, druhá po válce v roce 1945), katastrofální obraz „doby temna“ byl občanům Československa vštěpován i prostřednictvím komunistické ideologie (pojetí dějin Zdeňka Nejedlého uvedené do praxe kupříkladu v roce 1948 tzv. jiráskovskou akcí), v jiné perspektivě se bělohorské reminiscence objevily také po okupaci Československa v srpnu 1968.⁹⁰

⁸⁸ RAK, J.: Tři sta let jsme úpěli, In: *Bývali Čechové--: české historické mýty a stereotypy*, Jinočany, H&H 1994, s. 133.

⁸⁹ WERSTADT, J.: *Bělohorské motivy: jubilejní anthologie z české poesie*, Praha, Nakladatelství A. Srdce 1920, s. 15.

⁹⁰ KOLDINSKÁ, M.: *Bělohorský mýtus v českém historickém povědomí 20. století*, In: *Per saecula ad tempora nostra: sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka* (ed. Jiří Mikulec a Miloslav Polívka), Praha, Historický ústav Akademie věd České republiky 2007, s. 934–939.

5 Bělohorská tematika v historické próze 19. století

Od počátku 19. století byla Bílá hora vlastenci vnímána jako emblém národní katastrofy a nesvornosti. Na její tragiku patrioticky reagovala řada básníků, mezi nimiž byl zpočátku Antonín Marek a Jan Kollár (*Slávy dcera*), skutečný kult Bílé hory nastal po roce 1861 za přispění básnické tvorby Rudolfa Mayera (píseň *Bílá hora*), Jana Nerudy (*Matka sedmibolestná, Ecce homo*), Josefa Václava Sládka (*Bílá hora, Osmý listopad, 1621*) nebo Jaroslava Vrchlického (*Selské balady*). Obsáhlý bělohorský epos prezentují *Dědicové Bílé hory* Vítězslava Háalka z roku 1869, *Václav z Michalovic* Svatopluka Čecha, vydaný v roce 1880, o tři roky později vydaná *Griselda* Julia Zeyera a na sklonku století publikovaná velká epická báseň Adolfa Heyduka *Za vlast a víru*.

Ani dramatikové bělohorské události neopomíjeli (třebaže byl ideový důraz zpravidla zastíněn romantickou linií příběhu) – šlo o tvorbu Jana Nepomuka Štěpánka (*Obležení Prahy od Švédů*), Václava Klimenta Klicpery (*Lazebník*), Františka Turinského (*Pražané roku 1648*), Josefa Jiřího Kolára (*Pražský žid, Smiřičtí*), Josefa Kajetána Tyla (*Měšťané a studenti*), Jaroslava Vrchlického (*Exulanti*), Ladislava Stroupežnického (*Černé duše*) i Elišky Krásnohorské a Františka Dvorského (*Harantova žena*). Za zmínku jistě stojí rovněž činohra *Pobělohorci* Josefa Václava Friče, vydaná v roce 1885, v níž je akcentováno mystické prorokování chiliastické povahy (příznačné pro dobová českobratrská díla), dle mínění Miloslava Hýska nově ovlivněné i polským mesianismem.⁹¹

Obraz Bílé hory jako první v próze nastínil Karel Hynek Mácha v romantickém zlomku bez výrazného dějového základu *Návrat*, sepsaném mezi lety 1834-1836. Následoval ho Jan Erazim Vocel novelou *Hlatipisec* z roku 1837, která je situována do rudolfínské doby a jejímiž aktéry jsou mimo jiné budoucí rebelové, jimž astronom Tycho de Brahe předvídá tragickou smrt na staroměstském popravišti. V pobělohorské době, která slouží spíše jako rámec milostné zápletky s fantaskními prvky než ideové východisko, se odehrává děj sentimentální povídky *Alchemista* Josefa Kajetána Tyla, vydané roku 1836.⁹² Ani v následujícím dvacetiletí nedošlo k výraznému průlomu v prozaickém zpracování bělohorské problematiky, přesto je možné zmínit alespoň dvě méně známé povídky z padesátých let – jde o *Sirotky kutnohorské* Eduarda Herolda, jinak také známého malíře a ilustrátora, a *Zdislavu* Hermenegilda Jirečka, právního

⁹¹ HÝSEK, M.: *Bílá hora v české literatuře*. In: Na Bílé Hoře, 2. vyd., Praha, Černý 1921, s. 114-136.

⁹² Tamtéž, s. 120.

historika a učitele korunního prince Rudolfa. Hlavní hrdinka Heroldovy povídky je vnučka popraveného direktora a bývalého kutnohorského primátora Jana Šultyse z Felsdorfu, jehož smrt byla jednou z příčin jejího životního zápasu. Největší pozornost však byla opět věnována romantickému motivu. Také Jirečkova Zdislava ztrácí kvůli válečným událostem blízkou osobu, oproti Heroldovi však Jireček věnoval pobělohorským reáliím více pozornosti, přičemž se zcela přiklonil na evangelickou stranu.⁹³

V šedesátých letech se mýtus Bílé hory aktualizuje s souvislosti s probíhajícími politickými změnami (říjnový diplom, rakousko-uherské vyrovnání, tábory lidu) zejména prostřednictvím publicistiky a básnické tvorby, ačkoliv potenciál bělohorské doby začali ve větší míře objevovat také prozaikové. Jedním z nich byl Prokop Chocholoušek, jenž v roce 1860 vydal povídku *Hrad*, která je důkazem trvajících rozpaků nad absolutním přikloněním k jedné ze zapojených stran tehdejšího konfliktu (třebaže se tato skutečnost může jevit překvapivou u autora radikálně smýšlejícího se zkušenostmi s rakouskými represivními orgány, které mohl lehce promítnout do časů rekatolizace, přestože je nutné vzít v potaz možné cenzurní zásahy). Hlavním motivem povídky je touha po pomstě vnuků popraveného Kašpara Kaplíře ze Sulevic, kteří se vrací z emigrace s příchodem švédského vojska. Obsadí rodový hrad, který je nově ve vlastnictví pana z Vrtby, do jehož dcery se Oldřich Kaplíř nečekaně zamiluje. Touha po odčinění křivd spáchaných na Kaplířově rodě se proměňuje v milostný cit ke katolické dívce, jejíž rodině nakonec Oldřich napomáhá k útěku před Švédy. Ačkoliv Oldřich zůstává protestantem, oceňuje působivost katolických bohoslužeb. Konec povídky je oproti jejímu začátku smířlivý a ne zcela názorově vyhraněný.

Ve stejné době vyšla i povídka Jana Formánka Činoveského s názvem *Smířená vina*, jejíž hlavním protagonistou je opět potomek padlého evangelíka (tentokrát přímo na Bílé hoře), vracející se do vlasti se Švédy, proti kterým se však obrací a spolu s Pražany brání Prahu až do své smrti.⁹⁴ V roce 1862 vyšla novela Karla Sabiny *Hyacint* a téhož roku sepsal Gustav Pfleger Moravský povídku nazvanou *U Plzně*, jež se odehrává během stavovské vzpoury a v níž autor vylíčil další romantický příběh s oblíbeným motivem lásky dvou lidí vyznávajících rozdílné náboženské konfese.⁹⁵

⁹³ HÝSEK, M.: Bílá hora v české literatuře. In: *Na Bílé Hoře*, 2. vyd., Praha, Černý 1921, s. 124-125.

⁹⁴ Tamtéž, s. 122-123.

⁹⁵ Tamtéž, s. 127.

Zcela protichůdnou koncepcí se vyznačuje povídka *Dar Arnošta z Pardubic* z roku 1865 římskokatolického kněze Josefa Ehrenbergera, jenž se stavěl zcela na katolickou stranu a oponoval tím zažitému mýtu o bělohorské porážce coby největší národní katastrofě. Velebením prohry rebelů, obnovy pořádku a jednoty v zemi navázal na pojetí bělohorských událostí propagované po bitvě vítěznou stranou. V duchu vlastenecké rétoriky autor zdůrazňuje důležitost svornosti občanské společnosti, kterou nadřazuje nad možnosti svobodné volby náboženského vyznání (případně možnosti vyznávat jinou konfesijní praxi než tradiční římskokatolickou).⁹⁶ Názorově má Ehrenberger blízko k pojetí Václava Vladivoje Tomka, nelze však s jistotou předpokládat, že by se o jeho stanoviska vědomě opíral.

5.1 Josef Svátek

O rozšíření prozaických děl s bělohorskou tematikou se zasloužil Josef Svátek, autor populárních historických románů a kulturní historik, který ke své tvorbě využíval obtížně dostupné či přehlížené dobové materiály. V románech dokázal zdařile vystihnout kolorit zobrazované doby, ale samotné historické události nejednou přetvářel podle své fantazie.⁹⁷ Svátek podléhal přetrvávající romantické tendenci, spočívající v oblibě opakujících se motivů starých tajemství, záhadných předpovědí, spiknutí, touhy po odplatě a lásky – faktorů určujících často nadsazené a patetické promluvy a jednání hlavních protagonistů příběhu.

Mezi lety 1868 a 1869 Svátek publikoval rozsáhlý román *Bitva bělohorská*, jenž odpovídá bělohorskému mýtu zveličením celého konfliktu a jeho následků, Bílou horu autor označuje za „tragédii českého národa, kteráž v dějinách celého světa nemá sobě rovného příkladu“.⁹⁸ V románu lze také nalézt přirovnání s typickou symbolikou hrobu a především negativní obraz jezuitského řádu, jehož proradnost a mocenskou síť (vybudovanou ze zjištěných důvodů) Svátek napadá i v jiných románech (například *Praha a Řím* nebo *Tajnosti pražské*). Nešetří kritikou ani vůči rebelujícím stavovským předákům, které obviňuje ze sobeckosti (hlavně Jindřicha Matyáše Thurna), a přestože

⁹⁶ HÝSEK, M.: Bílá hora v české literatuře. In: *Na Bílé Hoře*, 2. vyd., Praha, Černý 1921, s. 123.

⁹⁷ HOMOLOVÁ, K., PEŠAT, Z., OTRUBA M.: *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století: slovníková příručka*. 3. vyd. Praha, Československý spisovatel 1982, s. 255.

⁹⁸ SVÁTEK, J.: *Bitva bělohorská III.*, Praha, Leopold Mazáč 1940, s. 405.

s nekatolickou stranou sympatizuje, mír v zemi upřednostňuje před riskantními pokusy exulantů zvrátit žalostné pobělohorské poměry.⁹⁹

Neobvyklý a osobní pohled na stavovské povstání by se dal očekávat od kata Mydláře, který vykonával popravu sedmadvaceti českých pánů a je ústředním aktérem Svátkova románu *Paměti katovské rodiny Mydlářů v Praze* z let 1886 – 1889. Třebaže Mydlář vzpomíná na exekuci s jistým citovým zaujetím a trest rebelů považuje za příliš krutý, samotný akt popisuje stroze bez větší subjektivní angažovanosti. I v tomto románě vyjadřuje Svátek prostřednictvím Mydláře svůj kritický názor na rozpoutání svárů a násilí „pány, kteří se mrzeli za to, že jim byly odňaty výnosné zemské úřady“, v dobrém světle není prezentován ani direktory dosazený král Fridrich Falcký, přičemž hlavním důvodem Svátkovy nelibosti není jeho politická neschopnost, nýbrž německá národnost a řeč: „...nedovedli sáhnouti nikam jinam než do Němec. Odtamtud si přivedli nedospělého německého kurfiřta (...), který jazyku českému nerozuměl a jehož dvořané se posmívali českým obyčejům a zvyklostem“.¹⁰⁰

Bělohorskou dobou se Svátek v podobném duchu inspiroval také v románech – *Sasové v Praze* (1873), *Švédové v Praze* (1874), *Pád rodu Smiřických* (1883 – 1884) a *Poslední Budovec* (1894).

5.2 Alois Jirásek

Nejvýznamnějším tvůrcem historické beletrie je bezpochyby Alois Jirásek, jehož přínos spočívá nejen v množství vydaných děl, ale především v úrovni uměleckého zpracování české minulosti, kterou podrobil pečlivému studiu. Na Univerzitě Karlo-Ferdinandově vystudoval historii, jeho učitelem byl například Václav Vladivoj Tomek, na jehož práci mnohdy navazoval – souhlasně i polemicky.¹⁰¹ Jirásek v podstatě přejímal „diskurzivní rámec uvažování o minulosti“ Františka Palackého, ustanovený v *Dějínách českého národa v Čechách i na Moravě*,¹⁰² o čemž svědčí především jeho husitské románové trilogie – *Mezi proudy* (1887-1890), *Proti všem* (1893), *Bratrstvo* (1899-1908) – i díla dramatická, – *Jan Hus* (1911) a *Jan Roháč* (1918). Jirásek však nebyl pouze bezmyšlenkovitým následovatelem koncepce Palackého, jeho díla byla

⁹⁹ HÝSEK, M.: Bílá hora v české literatuře. In: *Na Bílé Hoře*, 2. vyd., Praha, Černý 1921, s. 137-138.

¹⁰⁰ SVÁTEK, J.: *Paměti kata Mydláře*, Praha, Albatros 1970, s. 123-124.

¹⁰¹ JANÁČKOVÁ, J.: *Alois Jirásek*, Praha, Melantrich 1987, s. 209.

¹⁰² ČINÁTL, K.: *Dějiny a vyprávění: Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha, Argo 2011.

především výsledkem vlastního odborného a pečlivého studia historických dokumentů, umocněného do té doby v oblasti historické beletrie nevídaným uměleckým talentem, schopností vytvořit s historickou konkrétností věrohodný obraz minulosti, spočívající ve výstižném literárním zpodobnění jejího koloritu, ústředního konfliktu i odpovídající psychologie postav. Jiráskova tvorba byla založena zejména na metodách kritického realismu, ačkoliv nelze opomenout silný vliv přetrvávajícího romantismu. Svým pojetím národní historie získal Jirásek mnoho příznivců také z řad historiků, kteří již byli nakloněni netradičnímu přístupu k dějinné problematice (kupříkladu přítel Antonín Rezek). Určité potíže s percepcí jeho díla nastaly s příchodem nového století a krizí historismu, přesto byla jeho tvorba stále čtenáři vyhledávaná pro národně buditelský potenciál.

5.2.1 Viktora

V roce 1874 započal Jirásek svou literární činnost vydáním povídky *Viktora* s podtitulem „Povídka z dob utrpení národa českého“, který odkazuje k bělohorské době (podobný podtitul nese povídka *Očista* Václava Beneše Třebízského z roku 1877 – „Historická povídka z let protivenství českého národa“). Jiráskova prvotina je ze všech jeho děl nejsilněji ovlivněna romantismem, je zasazena do baladického rámce, její postavy trpí a ztělesňují neštěstí národa. Stejně jako u Třebízského se proto v povídce často odehrávají plačtivé elegické scény s jistou mírou patosu, kterého se Jirásek snažil v pozdější tvorbě spíše vyvarovat. *Viktora* je rovněž důkazem autorovy počáteční svolnosti pozměňovat zásadní historická fakta k dosažení uměleckého cíle. Tímto aspektem stojí povídka v protikladu k pozdějším dílům, u nichž Jirásek ve jménu kritického realismu zpravidla lpěl na důslednosti v přejímání nezpochybnitelných historických skutečností a ve vylíčení dobové atmosféry. (Na několik nesrovnalostí v povídce upozornil historik Václav Novotný – pro ilustraci lze zmínit případ historicky doložené a ne zcela opomenutelné postavy evangelického kněze Samuela Martinia z Dražova, jenž je v povídce představen jako stařec a otec Viktoru, který v závěru příběhu umírá; ve skutečnosti byl však v době bitvy na Bílé hoře mladým mužem a následně i exulantem, na jehož popud byly po jeho návratu sňaty z mostecké věže hlavy popravených pánů).¹⁰³

¹⁰³ NOVOTNÝ, V.: *Bílá hora a doba pobělohorská v díle Jiráskově*. In: Alois Jirásek: sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin. (ed. Miloslav Hýsek a Karel B. Mádl). Praha, J. Otto 1921, s. 136.

Dějová zápleтка povídky se točí kolem fiktivních ústředních aktérů (Pavel Světelský, Viktora, případně Lahůnek), kteří se ocitají uprostřed zásadních dějinných událostí (bitva na Bílé hoře nebo staroměstská exekuce), přičemž se rozvíjí příběh zamilovaného Světelského a Viktory, kterou chce získat Mikuláš Sendražský, zvaný Lahůnek. Jirásek v díle předjímá své zalíbení v postavách, o nichž historie téměř nebo naprosto mlčí, jde o „malé postavy“ z lidu, které dějiny prožívají většinou jako důsledek činů „velkých postav“, jež mají přístup k moci. Doktor Pavel Světelský je prototypem oddaného vlastence, který neváhá připojit se k boji za svou zemi a evangelickou víru. Viktora je ztělesněním ženské něžnosti, je přirovnávána k andělu, avšak v závěru povídky zabíjí v sebeobraně Lahůnka. Sama umírá kvůli zraněním před svatbou s Pavlem, jenž odchází z vlasti do vojenské služby bojovat proti císařské armádě.

Jirásek zde čtenáři předkládá obraz Bílé hory včetně mnohých stereotypů. Také on podlehl tajemné působivosti tradičních motivů proroctví a božích znamení, které měly bitvě předcházet – v povídce po vzoru Pavla Skály ze Zhoře vypráví o potulujících se smečkách nebezpečných ohařů,¹⁰⁴ vypráví také o zázračné duze před staroměstskou popravou. Prostřednictvím Světelského autor nabízí pohled na bojiště – popisuje maďarskou zradu (ale přiznává, že šlo o žoldnéře): „Láska a nadšení zapuzuje strach. Uhři jich neměli. Divoce prchali a jako proud strhli ostatní“; neopomíjí znázornit udatnost moravského pluku: „...šik Moravanů řídil, nepřítel přibývalo jako mlhy. (...) pak dokrváceli Moravané na zemi sesterské. Tu člověk vzpomene na padlé hrdiny v Thermopylách“.¹⁰⁵ Je zde rovněž patrná předpojatost vůči německým velitelům: „Prchli také z místa, kde měli zvítězit neb umřít. Byli to Hollach a Anhalt, Němci.“¹⁰⁶ Čeští páni, jdoucí na popravu, jsou oproti tomu vyličení se soucitem a beze stínu kritiky jako stateční a šlechtění trpitelé. Václav Novotný (nejen) v této souvislosti poukázal na bohaté intertextuální souvislosti mezi Jiráskovým dílem a *Historií o těžkých protivenstvích církve české* Jana Amose Komenského.¹⁰⁷

Po *Viktoře* sepsal Jirásek ještě několik dalších bělohorských povídek, které souhrnně vyšly ve svazku *Z bouřlivých dob* kolem roku 1880. Jde například o romantický příběh *Felice Tankredo*, črtu *Turečkové* a *Rybníkář* nebo zajímavou povídku *Zámecký hejtman* aj.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 137.

¹⁰⁵ JIRÁSEK, A.: *Viktora: povídka z dob utrpení národa českého*, Praha, J. Otto 1874, s. 35.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 37.

¹⁰⁷ NOVOTNÝ, V.: *c. d.*, s. 138.

5.2.2 Skály

Nejosobitějším dílem Aloise Jiráska zpodobňujícím pobělohorskou éru je román *Skály*, poprvé vydaný v *Lumíru* v roce 1886. Při jeho tvorbě se autor hojně opíral o známá historiografická díla (opět o *Historii o těžkých protivenstvích církve české*, *Dějiny českého povstání léta 1618* Antonína Gindelyho, *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618* Tomáše Václava Bílka, čerpal také kupříkladu ze statí Josefa Svátka, týkajících se selského povstání).¹⁰⁸

Názvem i podtitulem „Několik výjevů z dějin samoty“ odkazuje k osamocenímu zápasu proti rekatolizaci a poměrům nastoleným Habsburky po prohrané bitvě na Bílé hoře. Hrad Skály (v novověku zvaný Bischofstein) poskytuje hlavním protagonistům (evangelíkům) útočiště, díky němuž mohou v ústraní před okolním děním (a navzdory němu) prožívat momenty rodinné idylly a tajně vyznávat svou víru (podobný motiv najdeme také v Jiráskově *Viktoře*, kdy zamilovaná dvojice odjíždí s Martiniem z Dražova kvůli pronásledování do hor, kde nalézají krátce trvající štěstí). Popis Skal je opředen metaforikou evokující protiklad mezi bezpečným azylem a nástrahami kruté doby: „Dostali se sem jako plavci vyvržení na osamělou výspu bouří mořskou, jež jim loď rozbila. Ukryvše se v suché, skalní jeskyni, vydechnou si plavci a bouří ztrmácení těší se, že v životě vyvázli.“¹⁰⁹ Název hradu je rovněž využit k demonstraci pevnosti v boji, ve víře i ve vlastním přesvědčení, což dokládá i znění tajné evangelické bohoslužby: „To budiž nás všech přirozeností, abychom v protivenstvích strachem neschli, alebřž se zelenali jako strom odvahou a nadějí, abychom chyby své poznali a pevně stáli, když nepřátelé myslí, že nás přemohli a námi o zem udeřili, abychom byli jako skály.“¹¹⁰

Ústřední aktérem románu je doktor Voborský, pravým jménem Valentin Kochan z Prachové, syn popraveného direktora. Jde o typického romantického hrdinu, jehož pravá identita není většina ostatních postav odhalena, proto se o něm tradují různé legendy, je pokládán za čaroděje s léčivými schopnostmi. Je vyhnanecem, který utíká před zákonem, mstitelem a bojovníkem za protestantskou víru i stará práva. Důležitou historicky doloženou postavou je rovněž paní Beata Křinecká, laskavá majitelka Skal, na nichž se usazuje se svým nemocným mužem Janem Albrechtem, jehož značný

¹⁰⁸ NOVOTNÝ, V.: Bílá hora a doba pobělohorská v díle Jiráskově. In: *Alois Jirásek: sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*. (ed. Miloslav Hýsek a Karel B. Mádl). Praha, J. Otto 1921, s. 151-155.

¹⁰⁹ JIRÁSEK, A.: *Skály: několik výjevů z dějin samoty*, Praha, J. Otto 1892, s. 43.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 296.

rodový majetek byl zkonfiskován. Voborský i Křinečtí reprezentují českou evangelickou šlechtu, proti níž byl v roce 1627 vydán patent, vypovídající ze země nekatolické šlechty, kteří do šesti měsíců nepřestoupí k oficiální katolické víře. V kontrastu s většinou svých děl (*Psohlavci*) zde Jirásek nabízí pohled na bělohorské dění z perspektivy domácí aristokracie (přibližuje se tím evropské tradici historického románu), přičemž šlechtické postavy se vyznačují skutečnou povahovou ušlechtilostí a především se ztotožňují s národem, k němuž cítí vřelý soucit (Křinecký překládá do českého jazyka náboženské spisy, Voborský se dokonce zapojuje do příprav selského povstání). Neobstojí tudíž stereotyp a rozšířený názor o Jiráskově odsuzování šlechtického stavu jako takového (Kamil Činátl vyzdvihuje v Jiráskových husitských románech negativní obraz šlechty, převzatý z dějinné narace Františka Palackého)¹¹¹. Definujícím faktorem v jeho dílech není sociální příslušnost postav (jež byla později akcentována z marxistické perspektivy a vyhraněně ideologicky Zdeňkem Nejedlým), nýbrž skutečné vlastenecké cítění a dobromyslnost. (Obdobný přístup zaujímali téměř všichni spisovatelé národního hnutí.) Upřednostnění laskavosti a tolerance před náboženským vyznáním je zase patrné na fiktivní postavě katolického správce Chodka, který je rodině Křineckých oddaný a prožívá s nimi jejich nelehký osud.

Významnou a mučednickou roli hraje historická postava utrakvistického kněze Matouše Ulického, který vedl selské povstání na Čáslavsku a Kouřimsku (v románu se vzpoury zúčastní i Voborský, jenž se později ožení s Evou, sestrou Ulického). Selskou vzpouru Jirásek zdůvodňuje slovy: „... - lid sténající, ponížený, pokořený, zoufale volá: To nemožná vydržeti! – zvláště, když ku všemu útisku berou mu i jeho útěchu, víru otců jeho a násilím ho honí do cizích kostelů a tam násilím ho nutí, aby přijímal pod jednou,“¹¹² přičemž na rozdíl od ostatních děl přitakávajících stereotypu o cizí (německé) vrchnosti, která utlačuje český lid, Jirásek ve *Skálách* přiznává, že je na vině i domácí (české) panstvo. Po ztroskotání vzpoury byl Ulický zajat, mučen a nakonec veřejně rozčtvrcen v kole v roce 1627, načež se Voborský ještě více utvrzuje ve svém odhodlání bojovat proti poměrům v zemi: „... v ten hrozný okamžik černé zoufalé pustoty a nesmírného žalu, kdy nejpalcivěji pocítil svou i veškeré vlasti žalostnou bídu a

¹¹¹ Srov. ČINÁTL, K.: Historická imaginace: Alois Jirásek. In: *Dějiny a vyprávění: Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha, Argo 2011, s. 215-216.

¹¹² JIRÁSEK, A.: *Skály: několik výjevů z dějin samoty*, Praha, J. Otto 1892, s. 133.

hrozné ponížení, probudila se v srdci divoká zášť a klel se těžkou přísahou, že do nejdelší smrti nezapomene a neustane se mstítí.“¹¹³

Jiráskovo poetické a expresivní vyličení příběhu českých exulantů podněcuje čtenáře k sympatiím a soucitu s jejich osudem. Je to zejména osobní rovina románu, která nejvíce napomáhá vnímat prostřednictvím působivého životního příběhu individuálních postav celistvý obraz tragédie, kterou České království prožívalo po Bílé hoře. Z nepřímého popisu staroměstské exekuce nebo selské rebelie je patrný intenzivní vztah mezi hlavními protagonisty a všeobecným děním, jehož pojetí je však již proto velmi subjektivní.

Na popravišti nachází smrt otec Voborského, jemuž musel mladý Valentin přislíbit, že setrvá ve své víře; trestu neunikl ani Václav Budovec z Budova, jehož smrt hluboce zasáhla otce Křineckého a způsobila mu mrtvici, po níž zanedlouho zemřel; blízkým přítelem rodiny Křineckých byl rovněž odsouzený Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic, jenž daroval paní Beatě ke svatbě klavikordium (což je historicky doložený fakt), které je na Skalách stálou připomínkou jeho nešťastného osudu: „Těch několik akordů dojalo ji hluboko a myslí se jí kmitla rázovitá hlava vážného přítele její rodiny, pana Haranta, jež v tu chvíli zohavená deštěm a všelikou nepohodou trčí již několikátý rok tam na staroměstské mostecké věži naražená a jejíž hudbou je teď stenání vichru a smutné hodin odbíjení.“¹¹⁴ Do privátní roviny převedená jímavá reflexe staroměstské exekuce, podaná Jiráskem ve *Skalách*, se tak dostává do přímého kontrastu se strohým obrazem, který poskytl například Josef Svátek. Obdobně jako ve *Viktoře* neopomenul autor zmínit zázračnou duhu coby „boží znamení“, doprovázející začátek poprav, a statečnost, s níž čestní pánové přistupovali ke svému konci.

Volba, zda vytrvat ve své víře a opustit vlast, či přestoupit ke katolicismu, zůstat v zemi a bojovat za stará práva, je jedním ze stěžejních motivů románu. Jirásek na rozdíl od ostatních beletristů nepodceňuje význam náboženského vyznání pro člověka, žijícího v 17. století, naopak s evangelíky zcela sympatizuje a jejich rozhodnutí odejít do exilu neodsuzuje. Cestu do ciziny volí i Beata Křinecká s dětmi, kterým vyhrožuje jezuita Machovius a přesvědčuje tím jejich matku ke konverzi (Jirásek tím naznačuje i svůj nepřátelský postoj vůči řádu a jeho praktikám), jež však oponuje přísaze, kterou dala zesnulému manželovi. Voborský svůj přestup pouze finguje, ožení se s Evou a na

¹¹³ JIRÁSEK, A.: *Skály: několik výjevů z dějin samoty*, Praha, J. Otto 1892, s. 194.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 44-45.

krátký čas s ní na Skalách prožívá manželské štěstí. Rodinná idyla je však nemilosrdně zničena Evinou smrtí a odhalením Voborského falešného přestupu, které ho donutí opustit zemi i s malým synem. Protagonisté se vracejí na scénu s příchodem švédských vojsk v roce 1642, kdy kvůli loupeživému přepadení Voborský v chaosu ztrácí syna Valentina.

Posledním časovým pásmem románu a vyvrcholením jeho ideového konfliktu je závěr, odehrávající se dvaatřicet let po skončení třicetileté války za situace, kterou Jirásek popisuje následovně: „Setmělo se jemu (lidu) i všemu národu. Nastávala tma pusté, mrazivé noci. Vše hynulo duševně i hmotně. A v tom smutném šeru a chladu nebylo paprsku, jenž by svitě a zahřívaje nadějí potěšil.“ Autor zde předjímá svou koncepci „doby temna“, která se ujala po vydání slavného románu *Temno* v roce 1915. Ve svém vyprávění o tajemných lidech provolávajících zašlou slávu Českého království se Jirásek velmi zlehka dotýká stereotypu, jehož základem je velebení předbělohorských poměrů a pláč nad domnělým koncem samostatnosti českého státu: „Slyšeliť o volné, samostatné církvi, o volném, samostatném království českém, jakým bývalo až do té pohromy Bělohorské.“¹¹⁵

Závěrem románu se Voborský jako starý muž shledává náhodně se svým synem Valentinem, z něhož se stal hradecký kaplan římskokatolické církve. Voborského strach ze synovy konverze se tím naplnil a jako letitý evangelík a bojovník za navrácení staré svobody se nemůže vyrovnat se zjištěním, že syn stojí na nepřátelské straně. Ke smíření mezi dvěma názorově protichůdnými generacemi dochází díky Valentinově lásce ke vlasti a touze budovat lepší budoucnost. Obdivuje totiž práci jezuitských patriotů – Bohuslava Balbína a Tomáše Pešiny z Čechorodu (památce Pešiny a Stránského jsou *Skály* věnovány). Jirásek zde vědomě připomíná vlasteneckou linii katolických kněží, kteří svou činností a úsilím „učinili možným zázrak našeho z mrtvých vzkříšení“ (národního obrození) a bez nichž „by nebylo křisitelů a nebylo by dnešního našeho života“.¹¹⁶ Svým pojetím tak předchází názoru, později rozšířeným například Josefem Pekařem. Mladý Valentin je již schopen realisticky a s nadhledem reflektovat bělohorské události a vyjádřit otcí své stanovisko: „...mezi těmi, kteří ten veliký boj začali, nebyli všichni, kteří byli tak čistého srdce a myslí nezištné, vlasti a víře oddané jako ty a děd a strýc a mnozí jiní. (...) Žel těch hlubokých ran! Nám nezbývá, nežli je

¹¹⁵ JIRÁSEK, A.: *Skály: několik výjevů z dějin samoty*, Praha, J. Otto 1892, s. 262.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 296.

obvazovati, hojiti, aby se národ nevykrvácel, aby nepozbyl vědomí, aby nezapomněl, aby práva tohoto našeho království neupadla v zapomenutí a neklesla lhostejností vlastního lidu. Dokud budou v jeho srdci, dobře bude.“¹¹⁷

Pravou podstatou ideologického vyznění románu není tedy autorova snaha přesvědčit čtenáře o tom, že je nutné se pomstít za učiněné křivdy a za každou cenu bojovat za obnovení starých časů (v románu všechny snahy odpůrců násilně zvrátit poměry v zemi ostatně končí nešťastně). Jirásek chtěl čtenářům zprostředkovat své přesvědčení o tom, že „někdy je velkým hrdinstvím a prospěšnější utlumit touhu po pomstě, zapomenouti a smířiti se“¹¹⁸ a budovat nové základy pro budoucí rozkvět země. Jiráskova koncepce pobělohorské doby se v ledasčem shoduje s určitými ideovými motivy předešlého prozaického zpracování bělohorské tematiky (kupříkladu v odmítnutí vyvolávat nové konflikty v zemi kvůli starým příkořím, v názoru, že touha po pomstě nevede k vytouženému cíli, v neutuchající lásce k vlasti atd.), na rozdíl od jiných reflexí však *Skály* uzavírá důraznou a všeobecně platnou myšlenkou. Expresivně a elegicky pojatý příběh nenechává doznít v jeho tragice, ale nabízí smířlivé a nadějně východisko, které rezonuje s aktuálními otázkami doby, v níž román vznikl.

Václav Novotný porovnává Jiráskovo pojetí minulosti ve *Skálách* s odvážnou koncepcí Václava Vladivoje Tomka slovy: „Co ve střízlivém a ve své přímočaré upřímnosti téměř surovém přiznání Tomkově musí rozčilovati a pobuřovati, vystupuje zde zušlechtěno, povzneseno, očištěno, není to zastírání nebo obalování pravdy, nýbrž pravda sama, (...). Myslím, že nemáme v celé literatuře druhé práce, která by plněji, výstižněji a krásněji vyjadřovala celou tu hrůzu našeho dějinného problému.“¹¹⁹

5.2.3 *Temno*

Ačkoliv se představa „temna“ vztahovala k pobělohorské době nejen v rámci protestanské obce již před vydáním Jiráskova románu v roce 1915, jeho název se vepsal do obecného povědomí jako označení tragické éry české země a jejího národa. Vydání díla uprostřed první světové války ovlivnilo jeho percepci, která učinila z *Temna* nástroj k propagaci postoje Čechů vůči habsburské monarchii a katolické církvi a odsoudila tak román k jednostrannému výkladu, který byl až s odstupem let přehodnocován.

¹¹⁷ JIRÁSEK, A.: *Skály: několik výjevů z dějin samoty*, Praha, J. Otto 1892, s. 291.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 290.

¹¹⁹ NOVOTNÝ, V.: *Bílá hora a doba pobělohorská v díle Jiráskově*. In: Alois Jirásek: sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin. (ed. Miloslav Hýsek a Karel B. Mádl). Praha, J. Otto 1921, s. 158.

V mezidobí let 1723 – 1729 Jirásek zobrazuje „běžný“ život a vztahy jedinců, kteří se od sebe odlišují vírou, přesvědčením či loajálností, kteří se musejí určitým způsobem skrývat před svými pronásledovateli a před předsudky společnosti, líčí život „obyčejných“ lidí, zápasících s touhou obhájit si vlastní svobodu a nepodléhat útisku. Osudy hlavních postav nejsou tedy v románu vyhoceny do takového kontrastu jako ve *Skalách*, kde protagonisté závratně balancují mezi tragikou a idylou. Objevují se zde však podobné archetypy. Jezuitský řád reprezentuje ve *Skalách* Machovius, v *Temnu* je řádu věnováno daleko více prostoru, poněvadž zde mnohem důrazněji symbolizuje bezcitný rekatolizační útlak, jeho představitelem je především známý páter Antonín Koniáš, proslulý pálením nekatolických knih, nebo jezuita Mateřovský (jenž zapaluje hranici s knihami odhaleného evangelíka Machovce). Omilostnění opět dostává pouze (v té době již zesnulý) Bohuslav Balbín. Řádu v jeho činnosti napomáhají nenávistní udavači, které v románu zastupuje správce Čermák, jenž udá myslivce Machovce a jeho rodinu. Ne všichni katolíci jsou však líčeni v podobném duchu – relativně přátelské vztahy navazuje Machovcova dcera Helenka s panem Mladotou a jeho neteří Polexinou, u níž slouží, paradoxně cítí sympatie také k milé rodině Březinů, kam je poslána na katolickou převýchovu. V určitých charakterových rysech připomíná Helenka správce Chodka ze *Skal*, který nedbal ohled na protichůdné náboženské vyznání svých pánů, kterých si vážil především pro jejich laskavost. Přítelem katolíků byl rovněž evangelík Jan Svoboda, deklamátor u zemských desek, milovník českých knih a historie, jenž stejně jako jeho popravený bratr byl obětí nelehké doby, kterou elegicky shrnuje jeho epitaf: „V hlubokém temnu žil, v hlubokém temnu odešel. Ani tucha jitřního světla. Temno, temno.“¹²⁰

Na složitější význam metafory temna upozornila Jaroslava Janáčková: „Temný a smutný je u Jiráskova svět, který překáží lásce ve jménu názorových rozdílů. (...) Temná je v *Temnu* každá slepá víra v autority, sugerovaná člověku orgány moci, temná je víra v zázraky, temná je každá nesnášenlivost.“¹²¹ Rozpor ve víře znemožňuje lásku mezi Helenkou Machovcovou a katolíkem Jiřím Březinou (Jirásek navazuje na motiv, který si oblíbili již jeho předchůdci – Chocholoušek, Pflieger Moravský aj.). Utrpení přináší i nutné zpřetrhání přátelských vztahů z konfesijních či sociálních důvodů (například mezi Helenkou a paní Březinovou). Ideové vyznění románu je podobné jako u *Skal* (i když je

¹²⁰ JIRÁSEK, A.: *Temno*, Praha, J. Otto 1930, s. 731.

¹²¹ JANÁČKOVÁ, J.: *Alois Jirásek*, Praha, Melantrich 1987, s. 426.

podáno věcně a objektivně) – Jirásek dává opět přednost lásce a vlídnosti mezi lidmi, odmítá nevraživost a netoleranci, odmítá slepou poslušnost a víru v řád, který byl represivně nastolen cizí z vůlí. Navzdory všeobecně přijímanému názoru o Jiráskově románu coby absolutním zpodobnění pobělohorské barokní doby, jež je „temné od začátku do konce“, ¹²² se pravdě více blíží tvrzení Jaroslavy Janáčkové, která neopomíná pozitivní stranu Jiráskova obrazu, jež není pouze truchlivý, ale je také plný hudby a působivé krásy sochařských a architektonických děl barokní kultury. ¹²³

Jako první z tvůrců historické beletrie Jirásek nenazírá na etapu dějin následující po fatální porážce na Bílé hoře zcela černobíle. I když v mnoha ohledech bělohorský mýtus ve své tvorbě naplnil (katastrofické pojetí událostí, odmítání cizího vlivu na dění v zemi, napjatý vztah k Němcům, negativní obraz jezuitů, adorace předbělohorských poměrů), dokázal se i od určitých stereotypů odvrátit nebo přiznat jejich utajovanou povahu v souladu s moderními historickými koncepcemi.

5.3 *Zikmund Winter*

Prvním prozaickým dílem Zikmunda Wintera, vystudovaného historika a učitele, které se dotýkalo bělohorské problematiky, byla povídka *Po bitvě na bílých Horách*. ¹²⁴ Umělecky a ideově zdařilejší je však bezpochyby Winterův jediný román *Mistr Kampanus*, jež byl publikovaný roku 1907 v časopise *Zvon*, knižně vyšel o dva roky později. Jak název napovídá, ústřední postavou románu je mistr Jan Kampanus Vodňanský, humanistický básník, profesor a rektor Univerzity Karlovy. Dějová linie románu začíná rokem 1615 vyobrazením studentského života a atmosféry na univerzitě, jsou připomenuty napjaté vztahy mezi Karolinem a jezuitským Klementinem, není opomenuto ani okolní politické dění – kupříkladu zboření evangelického kostela na katolickém panství v Hrobech koncem roku 1617 a pražská defenestrace následujícího roku.

V druhé části románu je čtenáři zprostředkován podrobný obraz bitvy na Bílé hoře včetně některých jeho stereotypů: „Nejrychleji z bitvy utíkali Uhři, ty jsme v městě viděli nejdřív, utíkali přes jezy, (...) padali do vody, brodili se vodou, to byli podivní poslové z bitvy, hned jsme vyrozuměli, že je zle a tuze zle, – z těch zděšených zbabělců

¹²² NEJEDLÝ, Z.: *Doslov*. In: Jirásek, A.: *Temno*, Praha: Melantrich 1950, s. 651-659.

¹²³ JANÁČKOVÁ, J.: *Alois Jirásek*, Praha, Melantrich 1987, s. 429.

¹²⁴ HÝSEK, M.: *Bílá hora v české literatuře*. In: *Na Bílé Hoře*, 2. vyd., Praha, Černý 1921, s.141.

strach přeskakoval na obec, pořád přibíhali jiní a jiní, hrůza rostla a se šířila...¹²⁵ Zmínka o uherské zbabělosti a pokřivené povaze je v díle nespočet, oproti tomu vyniká udatnost „moravského“ pluku: „Moravané již bodají, tepou, bijí, mušketyři mlátí do španělských, vlaských a německých hlav svými muškety jako palcáty.“ (Ojediněle nejsou ani odkazy na husitskou bojovnou tradici.) Podstatným rozdílem ve srovnání s ostatními reflexemi je přiznání skutečnosti, že pluk nepadl do posledního muže: „To tedy povraždění asi všickni – ne všickni – tamhle vedou houfec jatých, houfec dvaceti lidí z tisíce – za houfcem Šlik, pan Jindřich Šlik, vůdce Moravanů.“¹²⁶ Winter hovoří i o postavě jezuity, který měl mariánskými písněmi podporovat morálku císařského vojska (ve skutečnosti se jednalo o karmelitána Dominika, o jehož roli však česká beletrie zpravidla mlčí).

Po bělohorské porážce se díky změně poměrů stává novým správcem Karolina zlomyslný a pomstychtivý Jiří Mollerus, absolvent univerzity, který má s Kampanem osobní spory. V rámci potrestání účastníků vzpoury dochází k rozsáhlým konfiskacím a k zatýkání direktorů, načež se Kampanus neúspěšně přimlouvá za svého odsouzeného kolegu Jana Jesenského. Na rozdíl od ostatních prozaiků Winter v románu přiznává, že strůjci krutých trestů nejsou cizí úředníci, nýbrž čeští soudci, přičemž ústy kněze Vrbenského podotýká: „Zkazilý Čech jest vždy horší nad všechny všudy Němce.“¹²⁷ Popravu svých mnoha přátel a známých sleduje Kampanus se zoufalstvím a duševním vypětím z Týnského chrámu. Později o události podává svědectví, v němž zaznívá i autorův osobní názor na popravené direktory a jejich provinění: „... často jsem vyčítal stavům nesvornost, neupřímnost mezi sebou, pánovitost, podlízání cizím, lakotu peněz, dosti hříchů sem shledal na nich, ale ať viny na nich jakékoli, před smrtí, teď vyrostli ti mužové před očima máma do výše heroické.“¹²⁸ Staví se se sympatiemi na stranu rebelů s přesvědčením, že chtěli zejména hájit vlast a zákon boží.

Když je univerzita přidělena jezuitům (kteří se v románu vyznačují především proradností), Kampanus z lásky k milované instituci přestupuje ke katolicismu, čímž zrazuje vlastní víru, přesvědčení i přátele, kteří se od něj odvrací. Svou pozici na univerzitě neobhájí a ze zoufalství a beznaděje se otráví. Kampanus, jehož charakter lze z počátku příběhu pro jeho ušlechtilost označit za hrdinský, ztrácí závěrem románu

¹²⁵ WINTER, Z.: *Mistr Kampanus*, Praha, Československý spisovatel 1974, s. 340.

¹²⁶ Tamtéž, s. 332-333.

¹²⁷ Tamtéž, s. 429.

¹²⁸ Tamtéž, s. 442-443.

prvotní respekt. Deheroizace hlavního protagonisty je v české literatuře ojedinělá, obzvláště v historické próze, která vytvářela takové ústřední postavy, jež se měly stát pro čtenáře příkladem v osobním i národním zápase. Zpochybněno je zde také tradiční dějinné pojetí minulosti, vybudované na víře v člověka a v jeho schopnost zvrátit osud a přepsat historii. Ve Winterově ironické interpretaci je však člověk pouhou součástí v točícím se kole dějin, které láme jeho vůli s ním bojovat.¹²⁹

¹²⁹ JANÁČKOVÁ, J.: *Alois Jirásek*, Praha, Melantrich 1987, s. 414-417.

6 Závěr

Bakalářská práce dosvědčuje, jak silná byla během národního hnutí v 19. století souvislost mezi literaturou, historií a politikou. Ve snaze dokázat významnost národa a jeho země se vlastenci, toužící po národním sebeurčení, obraceli k minulosti, aby v ní našli tehdejší slávu i příslib jejího obnovení, aby prostřednictvím hrdinských příběhů povzbuzovali lid k odvaze a naději; hleděli do historie a nemohli opomíjet ani doby žalostné. Ačkoliv českou literární produkci od počátku více přitahovaly národní legendy nebo šťastná epocha vlády Přemyslovců a zpočátku se zdráhala zobrazovat takové dějinné etapy, které by se daly označit za nešťastné či dokonce tragické, nedokázali literárně činní vlastenci dlouho mlčet o fatální události, jež se odehrála 8. listopadu 1620 na Bílé hoře.

Z počátku dvacátých let 19. století doložené verše Antonína Marka nebo Jana Kollára i bědující slova Františka Ladislava Čelakovského se shodují v tragickém vnímání Bílé hory, jejíž obraz se začal v průběhu let utvářet především zásluhou literárních zpracování. Bělohorské návrší bylo negativně přijímáno, jelikož bylo chápáno jako symbol poroby Čechů (a jejich kdysi významného státu) a zároveň emblémem vítězství habsburské monarchie, proti níž vedli v rámci hnutí za národní emancipaci ideový zápas až do vzniku samostatné republiky. Třebaže se v prozaických dílech neobjevuje přímá kritika habsburského panovníka, najdeme v nich mnoho analogií, které demonstrují autorův pravý postoj k rakouské monarchii a k národnímu hnutí.

K tomu, aby mohlo být literární dílo natolik ideově určité a stát se pravým nástrojem národního zápasu, muselo dosahovat určité umělecké hodnoty, kterou většina povídek a novel v první polovině století ještě postrádala. Ačkoliv začala být bělohorská doba více prozaicky reflektována ve čtyřicátých letech, ukázalo se, že byl ideový důraz těchto próz zpravidla zastíněn romantickou linií příběhu nebo nerozhodností, jak danou problematiku uchopit a k jaké straně tehdejšího konfliktu se svým názorem přiklonit.

Obliba bělohorské tematiky vzrostla v letech šedesátých v souvislosti s politickým děním, kdy snahy o národní sebeurčení dostávaly konkrétnější podobu (tábory lidu); při bližším pohledu na obsah publikovaných děl však nelze vysloveně hovořit o zásadním průlomu v prozaickém zpracování bělohorské problematiky, což lze přičítat i pomalému vzestupu románového žánru jako takového, který byl na české literární scéně rozvíjen až s nástupem skupiny májovců. (V kontrastu s prózou

šedesátých let vyniká básnická tvorba, která mýtus Bílé hory aktualizovala a dovedla jej k vrcholu).

Očekávaný zlom v zobrazení Bílé hory nastal až v sedmdesátých letech a přispělo k němu několik faktorů. Jedním z nich byl vzestup samotné historické prózy, která mohla vyprávět příběhy z národních dějin a jimi odůvodňovat emancipační proces, jenž se v té době otřásal v základech po neúspěšném jednání o fundamentálních článcích. Dalším důvodem bylo realistické zaměření na témata sociálního či psychologického charakteru s aktualizacním potenciálem, poskytující autorům příležitost v díle důrazně manifestovat své ideové stanovisko. V sedmdesátých letech pokračoval ve vydávání svých děl Josef Svátek, na literární scénu nastoupil Václav Beneš Třebízský a především Alois Jirásek, který natrvalo změnil podobu českého historického románu.

Až na vzácné výjimky (*Dar Arnošta z Pardubic* Josefa Ehrenbergera) je Bílá hora v prozaických dílech 19. století vyobrazena jako emblém národní tragédie, která byla obvykle ještě zveličována pomocí symboliky hrobu a mesiánství.

Mnozí prozaikové při líčení bělohorských událostí vychází z dobových výpovědí evangelíků; katolická reflexe se ve většině děl zpravidla neuplatňuje – jeden z mála autorů, jenž při líčení bitvy bere v potaz postavu katolíky glorifikovaného otce Dominika, je Zikmund Winter (v *Mistru Kampanovi*). Protestanská svědectví ke své tvorbě hojně využívá Alois Jirásek (čerpá zejména z *Historie o těžkých protivenstvích církve české*, často odkazuje na spis *O státě českém* Pavla Stránského). Oblíbené vyobrazení četných „zázraků“ či podivných znamení přejímá valná většina autorů také z původních dobových pramenů.

Komparace jednotlivých děl ukázala, že velice často přijímaným stereotypem je legenda o statečných „Moravanech“ a o zbabělém útěku Maďarů. Je to opět Winter, kdo nabízí realističtější pohled na průběh bitvy. Druhým nejvíce zažitým stereotypem je negativní obraz jezuitského řádu coby hlavního vykonavatele násilné rekatolizace (nepřátelský postoj najdeme v celém díle Svátkově, Winterův Kampanus s nimi vede boj o univerzitu, Jirásek v *Temnu* jejich zlomyslné počítání přímo vyobrazuje, třebaže obhájuje Bohuslava Balbína a zvláště ve *Skalách* oceňuje jeho záslužnou práci).

Zavedenou tradicí bělohorských próz bylo také adorování předbělohorské doby, kdy měl být český stát na vrcholu. V románech najdeme například četné odkazy na husitství, na éru vlády Přemyslovců nebo Karla IV., přičemž autoři mnohdy nahlíží na

národní historii (a zejména na dobu pobělohorskou) černobíle. Ačkoliv sám Jirásek se nechal někdy unést reminiscencemi bývalé slávy, odmítal přistupovat k dějinné problematice jednostranně a svým pojetím pobělohorské doby své přesvědčení naplnil. Byl to právě on, kdo ve svých dílech přiznal pravou povahu mýtu i v situacích, které by si žádaly zfalšovanou verzi minulosti a byly by tak pro čtenáře ještě působivější.

Ať už autoři historické prózy 19. století přistupovali k zažitým stereotypům odmítavě či nikoliv, ať už odsuzovali jezuity, Němce nebo rebely z řad panských direktorů, bez výjimky se v souladu s vlasteneckou rétorikou pokaždé shodli v jedné věci – příčinou veškerého neštěstí národa a jeho lidu je nesvornost a netolerance.

Problematika reflexe bělohorské a pobělohorské doby v historické próze 19. století dalece přesahuje rámec bakalářské práce, přesto bylo mým cílem alespoň nastínit možný přístup k danému tématu, které by si dozajista zasloužilo ještě podrobnější zpracování.

7 Seznam použité literatury:

Primární literatura:

- JIRÁSEK, A.: *Skály: několik výjevů z dějin samoty*, Praha, J. Otto 1892.
- JIRÁSEK, A.: *Temno*, Praha, J. Otto 1930.
- JIRÁSEK, A.: *Viktora: povídka z dob utrpení národa českého*, Praha, J. Otto 1874.
- KOLLÁR, J.: *Slávy dcera* [online]. V MKP 1. vyd. Praha, Městská knihovna v Praze 2011. Dostupné z http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/37/06/49/slavy_dcera.pdf.
- MÁCHA, K. H.: *Prózy*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2008.
- SVÁTEK, J.: *Bitva bělohorská III.*, Praha, Leopold Mazáč 1940.
- SVÁTEK, J.: *Paměti kata Mydláře*, Praha, Albatros 1970.
- WINTER, Z.: *Mistr Kampanus*, Praha, Československý spisovatel 1974.
- WERSTADT, J.: *Bělohorské motivy: jubilejní anthologie z české poesie*, Praha, Nakladatelství A. Srdce 1920.

Sekundární literatura:

- ČINÁTL, K.: *Dějiny a vyprávění: Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha, Argo 2011.
- Dějiny české literatury. Díl III. Literatura druhé poloviny devatenáctého století.* (Hl. red. Miloš Pohorský), Praha, Nakladatelství ČSAV 1961.
- DOKOUPIL, B.: *Český historický román 1945–1965*, Praha, Československý spisovatel 1987.
- FEUCHTWANGER, L.: *Desdemonin dům*, Praha, Odeon 1968.
- FOUCAULT, M.: *Slova a věci*, Brno, Computer Press 2007.
- HAVELKA, M.: *Dějiny a smysl: obsahy, akcenty a posuny "české otázky" 1895–1989*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001.
- HOJDA, Z.: Náboženská perzekuce po Bílé hoře jako součást českého mýtu. Příspěvek k poznání výtvarných a literárních zdrojů historického vědomí v 19. století. In: *Facta probant homines. Sborník k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové* (ed. Ivan Hlaváček, Jan Hrdina, Jan Kahuda, Eva Doležalová), Praha 1998, s. 184–201.

- HOMOLOVÁ, K., PEŠAT, Z., OTRUBA M.: *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století: slovníková příručka*. 3. vyd. Praha, Československý spisovatel 1982.
- HRABÁK, J.: *O historické próze včera a dnes*, In: *Úvahy o literatuře*, Praha, Československý spisovatel 1983, s. 122.
- HRBATA, Z., PROCHÁZKA, M.: *Romantismus a romantismy: pojmy, proudy, kontexty*, Praha, Karolinum 2005.
- HÝSEK, M.: *Bílá hora v české literatuře*. In: *Na Bílé Hoře*, 2. vyd., Praha, Černý 1921, s. 109–145.
- CHALINE, O.: *Bílá hora*, Praha, Karolinum 2013.
- CHARYPAR, M.: *Česká historizující próza mezi romantismem a realismem: Rekonstrukce historické právní kauzy Henyka z Valdštejna v povídce Karla Sabiny Osudná kniha*, In: *Bohemica litteraria. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, Brno, Masarykova univerzita 2014, 17, 1, s. 91–98.
- JANÁČKOVÁ, J.: *Alois Jirásek*, Praha, Melantrich 1987.
- JANÁČKOVÁ, J.: *Stoletou alejí: o české próze minulého věku*, Praha, Československý spisovatel 1985.
- KARPATSKÝ, D.: *Labyrint literatury*, 4. vyd., Praha, Albatros 2008.
- KOLDINSKÁ, M.: *Bělohorský mýtus v českém historickém povědomí 20. století*, In: *Per saecula ad tempora nostra: sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka* (ed. Jiří Mikulec a Miloslav Polívka), Praha, Historický ústav Akademie věd České republiky 2007, s. 934–939.
- KOŘALKA, J.: *Pět tendencí moderního národního vývoje v Čechách*, In: *Češi v habsburské říši a Evropě 1815–1914*, Praha, Argo 1996, s. 16–82.
- KUTNAR, F., MAREK, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, 3. vyd., Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2009.
- LE GOFF, J.: *Paměť a dějiny*, Praha, Argo 2007.
- LEHÁR, J.: *Česká literatura od počátků k dnešku*, 2. vyd., Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2008.
- LUKÁCS, G.: *Historický román*, 1. vyd. Bratislava, Tatran 1976.
- MALÝ, R.: *Bílá hora a její místo ve sporu o smysl českých dějin*, In: *Distance: revue pro kritické myšlení*, roč. 2003, č. 2. Dostupné z: <http://www.distance.cz/rocnik-2003/2-cislo-3/bila-hora-a-jeji-misto-ve-sporu-o-smysl-ceskych-dejin>.

- MOCNÁ, D., PETERKA, J.: *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha, Paseka 2004.
- NEJEDLÝ, Z.: *Doslov*. In: Jirásek, A.: *Temno*, Praha: Melantrich 1950, s. 651–659.
- NOVOTNÝ, V.: *Bílá hora a doba pobělohorská v díle Jiráskově*. In: Alois Jirásek: sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin. (ed. Miloslav Hýsek a Karel B. Mádl). Praha, J. Otto 1921, s. 134–158.
- PEKAŘ, J.: *Bílá hora: její příčiny i následky*, Praha, Vesmír 1921.
- PETRÁŇ, J.: Na téma mýtu Bílé hory, In: *Traditio et cultus. Miscellanea historica bohemica Miloslao Vlk, archiepiscopo Pragensi, ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata* (ed. Zdeňka Hledíková), Praha 1993, s. 141–156.
- POKORNÁ, M.: *Milován a sledován: český spisovatel Prokop Chocholoušek 1819-1865*, Praha, Práh 2001.
- RAK, J.: *Bývali Čechové--: české historické mýty a stereotypy*, Jinočany, H&H 1994.
- RANDÁK, J.: *Dějiny českých zemí*, Praha, Knižní klub 2011.
- RYCHLÍK, J.: Bitva na Bílé hoře a mýtus o třistaleté porobě (transformace mýtu v dějinném vývoji), In: *Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí*, (ed. Ivo Frolec), Uherské Hradiště 2001, s. 85-93.
- SLABÁKOVÁ, R.: *Mýtus šlechty u nás a v nás: paměť a šlechta dvacátého století*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2012.
- UHLÍŘ, D.: *Černý den na Bílé hoře: 8. listopad 1620*, Brno, AVE 1998.
- VALENTOVÁ, M.: *Staročeský mastičkář v próze Jana Jindřicha Marka*. 2013, Plzeň. Diplomová práce. Západočeská univerzita – Pedagogická fakulta - Katedra českého jazyka a literatury.
- VANĚK, V.: Historická beletrie jako repetitorium národních dějin, In: SABINA, K., *Osudná kniha: tři prózy z doby reformace* (ed. Petra Hesová), Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2013.
- VLNAS, V.: Médea to česká s dítek vraždou. Mýtus Bílé hory. In: *Dějiny a současnost*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2007, roč. 29, č. 11, s. 14–16.

